

ŞÜPHECİLİK, KOMPLO TEORİLERİ VE BİLİMSEL OTORİTENİN EPİSTEMOLOJİSİ

SCEPTICISM, CONSPIRACY THEORIES, AND THE EPISTEMOLOGY OF SCIENTIFIC AUTHORITY

Çağlar KARACA

Öğr. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Bilim Tarihi Bölümü, ckaraca@kastamonu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 31 Ocak 2022
Kabul edildiği tarih: 22 Kasım 2022
Yayınlanma tarihi: 20 Aralık 2022

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 31 January 2022
Date accepted: 22 November 2022
Date published: 20 December 2022

Anahtar Sözcükler

Komple Teorileri; Sosyal Epistemoloji;
Skeptisizm; Pandemi; Aşı Karşıtlığı;
Uzmanın Tanıklığı

Keywords

Conspiracy Theories; Social
Epistemology; Scepticism; Pandemic;
Anti-vaccination; Expert Testimony

DOI

10.33171/dtcjournal.2022.62.2.33

Öz

Bu makalede, içinde bulunduğumuz pandemi döneminde hayatı bir sorun haline gelen komple teorilerinin gelişimi, şüphecilik ve bilimsel otorite etmeniyle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Komple teorileri, bilimin insanî bir etkinlik olması nedeniyle kaçınılmaz olarak beliren epistemolojik boşluklara yerleşmektedir. Bu bağlamda, insanları komple teorilerine inanmaya sevk eden düşünce yapısındaki şüphecilik ve otoritenin sorgulanması etmenlerini çözümlenmek, özünde olumlu olan bu etmenlerin komple teorilerinde nasıl dogmatik bir yola saptığını anlamak adına önemlidir. Makalede, ilgili problem sosyal epistemoloji açısından tartışılmaktadır. Bilimsel düşünceyi destekleyen yapıcı (metodolojik) şüphecilik yaklaşımı, herhangi bir bilginin olanaksızlığına değin varan genel skeptik yaklaşımdan ayrı olarak değerlendirilmelidir. Bilimin şüpheli epistemolojik temellere sahip olması, açık uçlu ve tarih boyunca değişime uğrayan bir etkinlik oluşuyla yakından bağlantılıdır. Komple teorilerinin şüphecilikle ilişkisi farklı boyutlarıyla değerlendirilmektedir. Komple teorisi olarak etiketlenen varsayımlara da yapıcı şüpheli bir tarzda yaklaşılmalıdır. Bu doğrultuda, birçok komple teorisinin ardındaki bilimsel olmayan düşünüş tarzı ile varsayımın içeriğinden ayrı olarak hesaplanmalıdır. Makalede son olarak bilimsel otoritenin tanıklığının araçsal bir rolü olduğu ve bu nedenle devre dışı bırakılmayacağı vurgulanacak, bununla birlikte epistemik otorite etmenine eşlik eden felsefi problemler irdelenecektir. Modern bilimin doğuşuyla birlikte epistemik otoritede skolastik temelden kanıta dayalı temele bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bilimde kanıta dayalı yaklaşım, bireyi temele alır. Otoritenin rolü ise, bilimsel etkinliğin epistemik ağlar içerisinde, tek bir insanın sınırlarını hayli aşan bir yoğunlukta gerçekleştirilmesine bağlı olarak ortaya çıkar. Bilimde otoritenin rolünün araçsal bir işlevi olması nedeniyle reddedilmemesi gerektiği sonucuna varılmakta, diğer yandan ilk izlenimde olası görülmeyen açıklamalar kimden gelirse gelsin, bu açıklamaların bilimsel değerlendirme kapsamına alınmasının zorunlu olduğu vurgulanmaktadır.

Abstract

In this paper, the development of conspiracy theories, which has become vital due to conditions of pandemic that we have been experiencing, is addressed in relation with scepticism and the notion of scientific authority. Conspiracy theories emerge within epistemological gaps that are inevitably appearing due to science being a human activity. In this context, it is essential to analyse the factors of scepticism that lead people to question authorities and believe in conspiracy theories. In the paper, the relevant problem is discussed from the perspective of social epistemology. Constructive (methodological) scepticism which supports scientific thought should be distinguished from the general sceptic approach which could even render any kind of knowing impossible. Sceptical methodology of science is closely connected with it being an open process that has changed through history. The relationship between conspiracy theories and scepticism is considered in its multiple dimensions. The assumptions which are labelled as conspiracy theories should also be dealt with based on constructive scepticism. In this regard, the non-scientific way of thinking that lies behind many conspiracy theories is to be dealt with regardless of the contents of the main assumption. Lastly, the paper will emphasize that scientific authorities have an instrumental role and that therefore they cannot be bypassed. On this basis, philosophical problems of the notion of epistemic authority will be addressed. With the emergence of modern science, the foundations of epistemic authority have shifted from scholastic way of thinking toward evidence-based way of thinking. Evidence-based way of thinking in science relies on the individual. Whereas the role of epistemic authority in science is based on its network structure that creates a dense accumulation of knowledge, which transcends the limits of the individual. In conclusion, the role of epistemic authorities in science should not be disregarded because of its such instrumental function. Despite this, it should be underlined that the explanations that seem to be unlikely to be vindicated should be taken into scientific consideration, regardless of who offers them.

Giriş

Bilime ve bilim insanlarına karşı dönem dönem toplumda artan güvensizlik COVID-19 salgınıyla birlikte yeni bir mecraya taşındı. “COVID-19 şüpheciliği” olarak tanımlanan bu olguda, pandemiye karşı geliştirilen politikaları, alınan önlemlerin gerekliliğini hatta pandeminin varlığını sorgulayan kesimler ortaya çıktı (Shackle, 2021). Pandeminin belirli devlet veya şirketlerin planladığı bir kurgu olduğunu düşünen ve/veya dogmatik saiklerle aşı karşıtlığı yapan gruplardan, kişisel kaygılarının etkisiyle rasyonel değerlendirmeyi geri planda tutan bireylere dek geniş bir yelpazeyi içinde barındıran bu kesimler arasında, yalnızca pandemiyle ilgili resmî açıklamaların değil, ana akım bilimsel görüşlerin de şüpheyile karşılanması yaygın bir hale geldi.

Sözü edilen olgunun nedenleri, toplumsal, ideolojik ve psikolojik etmenler, halk sağlığı, bilimsel metodoloji ve eğitim politikaları gibi birçok açıdan irdelenebilir; şimdiye dek bu konuları ele alan birçok çalışma yayınlanmıştır (ör. Uscinski vd., 2020; Hornsey vd., 2021; Teufel vd., 2021; Findl ve Suárez, 2021). Bu çalışmada ise, COVID şüpheciliğinin ardında yatan etmenlerden biri olarak bilime karşı duyulan şüphenin epistemolojik boyutu genel kapsamda irdelenecek, daha özelde ise komplocu düşünüş tarzının temelleri ele alınacaktır. İşlenecek konu bu anlamda pandemi özelindeki şüphecilikle sınırlanmamış, ancak bu dönemdeki tartışmalar bağlamında da düşünülecek olursa, aşı karşıtlığı gibi meselelerle nasıl başa çıkılabileceği konusunda felsefi temelli bir analiz sunulması amaçlanmıştır.

COVID şüpheciliğini epistemoloji açısından irdeleyen şimdiye kadarki çalışmalarda yoğunluklu olarak komplo teorileriyle inanç ve şüphecilik arasındaki ilişki ele alınmıştır (Levy, 2022). Bir meselede geliştirilebilecek alternatif bakış açıları ile komplo teorileri arasında epistemolojik bir geçişkenlik bulunmakta, öte yandan bu geçişkenlikle birlikte “eleştiri” ve “alternatif görüşün” ne olduğu konusunda anlam kayması gerçekleşmekte ve dahası başka kavramların da içinin boşalması tehlikesi doğmaktadır. Bu makalenin ilk kısmında ele alınacağı gibi, bilimsel araştırmanın felsefi bir ögesi olarak benimsenen metodolojik şüphecilik ile komplo teorilerinde benimsenen, belirli ana akım görüşlere karşı toptancı reddedişi - ve aslında buna bağlı olarak karşıt bir bağınazlığı - barındıran şüphecilik birbiriyle taban tabana zıttır. Buna rağmen komplo temelli şüphecilik, sorgulayıcı şüphecilik postuna bürünebilmektedir. Bunun yanında, herhangi bir komplo varsayımında bulunmadan da bilimsel araştırmalardaki belirli kaçınılmaz eksikliklere istinaden şüpheli yaklaşan kesimler de kolaylıkla “bilim karşıtı şüpheli” konumuna

düşürülebilmekte veya kendileri bu konuma düşebilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün pandeminin ilk aylarında maske takmanın sağlıklı insanlar için gereksiz olduğunu belirtip, sonradan herkese maske takmayı önermesi gibi durumlar bu türden şüpheyi besleyebilmektedir.

Bu ortamda, bilimin sosyal epistemolojik temellerine dair analizler daha da gerekli hale gelmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın ikinci bölümünde komplo teorileri ve bilimsel otorite arasındaki gerilimler ele alınacak ve bu gerilimleri bilimsel bir dünya görüşü çerçevesinde çözümleyebilmek adına, şüphecilik-bilim ilişkisini yapıcı bir şekilde tesis etmenin olanakları araştırılacaktır. Komplo teorisyeni yakıştırmasının epistemolojik olarak aslında net bir kategoriye denk düşmediği eleştirisi birçok kez yapılmıştır (Dentith, 2014; Pigden, 2017; Napolitano ve Reuter, 2021). Bu eleştirilerde haklılık payı olmakla birlikte, çalışmada değinileceği üzere buradaki temel sorun komplo teorilerinin farklı farklı toplumsal etmenlere bağlı olarak bambaşka niteliklerle ortaya çıkabildiği gerçeğidir (Harambam, 2020). Bu konuda sosyal epistemolojinin başlıca hedefi, toplumda bir şekilde ortaya çıkmış olan bu olgunun bilgi ve inanç temelini tanımlanması, komplo teorisi olarak anılan farklı inanışlardaki ayrımların belirli bir kavramsal çerçeveye yerleştirilmesi olmalıdır. Komplo teorileri şüpheciliğin rasyonel saiklerden uzaklaşmış veya kolaylıkla uzaklaşma eğiliminde olan biçimlerinin birer yansımasıdır. Bu kapsamda, komplo teorilerinin farklı türleri bu bölümde analiz edilecek, komplo teorilerinin bilimsel bilgideki hangi “boşluklara” yuvalanarak ortaya çıktığı ve yaygınlık kazandığı sorgulanacaktır. İlgili analiz, en temelde şüpheciliğin sosyal epistemoloji açısından değerlendirilmesini içermektedir.

Komplo teorileri ve şüphecilik arasındaki ilişkide kilit bir mesele bilimsel araştırmada epistemolojik otoritenin rolüdür. Birçok boyutu olan bu mesele, makalenin üçüncü kısmında birey-toplum ilişkisinde açığa çıkan çelişkiler kapsamında ele alınacaktır. Komplo teorilerine karşı kişinin kendi araştırmasını yapması gerekliliği kimi felsefî yaklaşımlarda da savunulmasına rağmen, uzman olmayan bir kişinin bir konuda sadece kendi araştırmasına dayanarak karar vermeye çalışmasının ilgili alandaki uzmanlığı değersizleştireceği, bu nedenle kişinin kendi bilgisine göre yargıda bulunmasının dezavantajları olduğu vurgulanmıştır (Levy, 2022). Pandemi ve aşı tartışmalarını ele alacak olursak, tıp gibi kapsamlı bir alanda yargıda bulunurken o konudaki uzmanların görüşünün temel alınmasının zorunluluğu doğmaktadır. Diğer yandan, bilimsel çalışmaların sonuçlarından etkilenen bireyin bilgisinin sınırlı oluşu, bilimsel otoritelere araçsal

bir meşruiyet alanı açmaktadır. Buna bağlı olarak, kimi komplo teorilerinde bilimsel otoritenin belirleyici rolü olumsuzlanmakta ve buna karşı popülist bir epistemolojik tutum olarak, kişinin kendi aklıyla ve otoritesiz bilmesi ön plana çıkarılmaktadır. Bu bölümde söz konusu zıtlığın yanlış bir ikilem olduğu ve bu ikilemin dışına çıkılması gerektiği öne sürülmektedir. Bilimsel kurumların her açıdan sorgulanması olumludur, ancak bilimin kurumsal niteliğine karşı böylesi bir kişisel araştırma esasında popülist saiklere dayanmaktadır. Modern bilim ise şüpheciliğin organize olmuş halini içerir (May, 2011).

Bilimsel bilginin üretimi sürecinde, artan bilgi birikimi, kullanılan deneysel araçların karmaşıklaşması ve daha kapsamlı kuramların geliştirilmesi gibi nedenlerle farklı disiplinler arasında ayrıntılı bir işbölümü ortaya çıkmıştır. Bu disiplinler ayrışmaya bağlı olarak, yalnızca bilimin vardığı sonuçlara göre kendi yaşamında kararlar alan herhangi biri değil, belirli bir disiplinde uzmanlaşan bir bilim insanı da, kendi akademik ve teknik sınırlılıklarını kabullenerek kişisel yargıda bulunmak durumunda kalmaktadır. Bu durum ise otoritenin tanıklığının bilimde zorunlu bir rolü olduğu anlamına gelir. Bununla birlikte, bu tür bir zorunluluk kişinin başka birinin tanıklığına ne derecede güvenebileceğiyle ilgili genel epistemolojik problemi beraberinde getirmektedir (Leonard, 2021; Goldman ve O'Connor, 2021). Bu probleme karşı, bilimin sonuçlarına karşı aşırı şüpheci ve dogmatik yaklaşımların eleştirisini içeren ölçülü bir şüphecilik aranan çözümü sunabilir. Buna göre, yalnızca popülist komplocu düşünüş tarzı değil, bu düşüncenin karşıt kutbu olarak beliren, bilimsel otoriteyi mutlaklaştıran yüzeysel bilimcilik de sakıncalıdır. Her iki tutum da otoritenin bilimdeki içsel rolüne gerçekçi bir şekilde yaklaşamaz. Bu nedenle bu yaklaşımlar bilimin araçsal/pragmatik işlevini bir tür inanç meselesine dönüştürme eğilimindedir (ilki bu inancı reddederek, ikincisi ise benimseyerek). Hatta, görünüşteki otorite karşıtı olan komplo teorilerine özgü düşünüş tarzı kendi epistemik otoritesini kurma eğilimindedir; bu nedenle bu epistemolojik pozisyon esasında şüpheci değildir. Keza komplo teorilerine karşı çıkma adına bilimin çıktılarının tek bir resmî söyleme indirgenmesi de bilimsel düşüncenin sosyal epistemolojik gerçekliğiyle uyuşmayan bir tutumdur. Sonuç kısmında bilimin tarihsel ve toplumsal açıdan açık uçlu bir süreç olduğu vurgulanmakta, alternatif bir yol olarak şüpheciliğin yapıcı açıdan benimsenmesinin mümkün ve gerekli olduğu öne sürülmektedir.

Şüphencilik ve bilim

Pandemi döneminde aşılara ve alınan tedbirlere yönelik şüphencilik çeşitli kanallar aracılığıyla gelişmiş, aşı üretimiyle ilgili bilimsel denetim sürecinin uygunluğu gibi makul eleştirilerden her türlü çılgın komplo teorisine kadar farklı tondaki itiraz ana akım bilimsel görüşlerin sorgulanmasında dayanak olmuştur. Bilimsel açıdan baktığımızda, elbette bu dayanakların ancak bir kısmı ciddiye alınabilir. Aynı şekilde, pandemiyle ilgili bilimsel politikaların eleştirisi, doğrudan bilimle ilgili metodolojik süreçleri, bilim-toplum ilişkisinin farklı yönlerini ve bilimsel kurulların karar-alma mekanizmalarındaki etkinliği gibi problemleri kapsıyor. Tüm bu eleştirel tutumların temelinde bilimsel bilgi karşısında genel bir şüphencilik bulunduğunu söylenebilir. Şüphenin gerekçesi ise farklı alanlara dair olabilir: Belirli bir bilimsel çalışmanın metodolojisine, verilerinin sağlamlığına, mantıksal temeline dair içsel bir eleştiri yöneltilebileceği gibi, çıkar çatışmaları gibi dışsal nedenlerle yozlaşma ve manipülasyon bulunduğu yönelik kuşku da doğabilir. Duyulan kuşkunun genel seviyesindeki olası bir artış (veya bu yöndeki bir algı) ise, eleştiri yöneltenlerin niyetinden bağımsız olarak, komplo teorilerinin yaygınlaşmasına katkıda bulunabilir. Genel olarak, komplo teorilerine inanç, bilimsel bilginin sorgulanmasına yol açabileceği gibi, mevcut bilimsel pratiklere şüpheli yaklaşmanın sonucu olarak benimsenen bir alternatif yol olabilir. Dolayısıyla, bilimde şüphencilik nasıl ele alınması gerektiğine yönelik bir tartışma yürütülmesi komplo teorilerinin epistemik motivasyonlarını anlamak açısından önemlidir.

Bilime karşı şüpheli tutumun iki temel kaynağının bulunduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, doğrudan bilimin epistemik sınırlılıklarıyla ilgilidir. Bilimsel açıdan bugün doğru kabul edilen şeyler gelecekte yanlışlanabilir; dolayısıyla bilimsel bilgi gerçeğe yakınsamakla birlikte, nihai bir hakikati içermez. Bu görüş elbette Karl Popper'ın ortaya koyduğu yanlışlanabilirlik ilkesini çağrıştırmaktadır (Popper, 1959). Gerçekten de bilimsel iddiaların yanlışlanması başlangıçta kabul edilen görüşlerin zamanla değişeceğini gösterir (bkz. Dipnot 4). Buna rağmen, Popper'ın yanlışlanabilirliği radikal bir ampirizm temelinde öne sürüyor oluşu bilimsel inançların epistemolojik temellerini de etkileyen önemli bir ayrıntıdır. Bilimsel yöntemin bir ilkesi olarak şüphencilik Poppercı tarzda vurgulayan görüşlerden bazıları, bu tarz bir radikal ampirizme eleştirel yaklaşmışlardır (Watkins, 2014). Bu bölümde benim tartışacağım şüphencilik tarzı da benzer şekilde yanlışlanabilirliğin ampirist temeline mesafelidir ve bunun yerine bilimsel kuramların tek bir örnekle yanlışlanmadığı, tarihsel olarak aşıldığı öngörüsünü temel almaktadır.

Bilime yönelik şüphecilik diğer kaynağı ise bilimsel etkinliğin insanî öznel temelinde yatar. İnsanın tek bir özne olarak gerçekle kurduğu ilişkinin bilimselliği kanıta dayalı analiz ve akıl yürütme becerilerine dayanır. Bilimin kolektif, özneler-üstü niteliğinin (ki özneler-üstü veya nesnel içeriğin var olup olmadığı da tartışma konusu edilebilmektedir) ne olduğu söz konusu olduğunda ise işler daha çetrefilli bir hal almaktadır. Gerek araştırma grupları gerek tek tek bireyler tarafından yürütülen bilimsel çalışmalar disiplinler arası bir işbölümü kapsamında gerçekleştirilmektedir. Farklı bilimsel disiplinler arasındaki veya tek bir disiplin içindeki etkileşimler ise tarihsel-toplumsal temelleri olan bir bilgi ağı meydana getirmektedir. Öyle ki tek bir insanın bilimsel çalışmaları ve elde ettiği sonuçlar daha önce elde edilmiş olanlar ve araştırmacının çağdaşı olan bilim insanlarının çalışmalarıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Tek bir öznenin bu tür genel bilimsel içerikle kurduğu bağlantılar ise çeşitli epistemolojik ve metodolojik problemleri, en başta da bireyin mevcut bilimsel birikime “makul” bir şüpheyile yaklaşmasının zorunluluğunu beraberinde getirmektedir.

Şüphecilik bilgiyi mutlak anlamda olumsuzlayan karakterde olmak zorunda değildir. İnsanın teknik ve bilimsel amaçlarıyla uyumlu bir şüpheli yaklaşım, kanıta ve metodolojik titizliğe dayalı, bilimin imkânlarını ve sınırlılıklarını bir arada değerlendiren, rasyonel temelli bir dünya görüşünün parçası olarak da ortaya konabilir. Buna kısaca yapıcı (metodolojik) şüphecilik diyelim. Yapıcı şüphecilik, bilimsel bilginin birikimi konusunda iyimser bir yaklaşıma sahip olmakla birlikte, metodoloji ve epistemolojik problemler konusunda uyanık kalarak bilimin ilerlemesini felsefî açıdan desteklemeye çalışan yaklaşım olarak tanımlıyorum. Söz konusu epistemolojik problemler genellikle bilimin açık uçlu ve tarihsel koşullardan etkilenen bir etkinlik oluşuna bağlı olarak ortaya çıkar. Otto Neurath'ın sözünü ettiği metafordaki gibi, bilim, açık denizde seyrederken bir yandan da devamlı inşa edilen eden bir sal gibidir (Neurath, 1983, s. 92). Bilim mutlak bir hakikati dile getirmediği gibi, onun nihaî bir metodolojisi ve nihaî bir epistemik düzlemi de yoktur.¹ Bilimsel etkinlikte sürekli öz-eleştiri ve güncelleme esas olduğundan, içinde bulunduğumuz zaman dilimi de dahil olmak üzere belirli bir tarihsel aşamadaki bilimsel kabuller gelecekte yanlışlanmasa veya revize edilmesi oldukça olasıdır. Bu nedenle yapıcı şüphecilik bilimin günümüzdeki aşamasına bakarak değil, tarihsel dönüşümünü ve ilerlemesini temel alarak savunabiliriz. Örneğin, bundan yüz yıl

¹ Örneğin, bilim, felsefe ve bugün felsefenin dalı olarak ele alınan metafizik arasındaki ilişkiler geçmişten bugüne değişim göstermiştir. Aynı şekilde, bilimin sınırlarının ve bu disiplinlerle ilişkisinin gelecekte farklı şekilde değerlendirilmesi mümkündür.

sonra bugünkü bilimsel kabullerimizin büyük oranda değişebileceği ihtimaline dayanarak mevcut epistemolojik konumumuzla ilgili kötümserliğe kapılmak zorunda değiliz; zira bundan beş bin yıl öncesine kıyasla bilimsel olarak çok daha fazla şeyi bildiğimizi ve geçmişteki öngörülerimizi daha fazla kanıt ve araştırmaya dayanarak yanlışladığımızı söyleyebiliriz.²

İnsanın doğayla sürekli ve açık uçlu bir epistemik ilişki içinde oluşunun bir başka sonucu ise bilimin her konuda eşit derecede kesin yargılarda bulunamamasıdır. Bilindiği gibi bazı bilimsel görüşler hipotez düzeyinde kalırken, bazıları ise daha net olarak kanıtlanmıştır. Kaldı ki, kanıtlandığı ileri sürülen görüşlerin kesinliği de tartışmalı olabilir. Örneğin, suyun deniz seviyesinde 100 °C'de kaynadığını doğrudan gözlemleyebiliriz. Saf su moleküllerinin iki hidrojen bir oksijen atomundan oluştuğunu çıplak gözle göremeyiz, ancak bilimin bu bilgiyi destekleyen sayısız veri ortaya koyması nedeniyle bu olgudan da oldukça eminizdir. Fakat bilimsel bilgi düzeyimiz bazı olguları aynı netlikte ortaya koymaya yetmemekte, bu nedenle bu olgulara ilişkin belirli savlar da kesinlik taşımamaktadır. Örneğin atomaltı parçacıkların doğası söz konusu olduğunda bu tarz belirsizliklerin var olduğu görülür. Bu seviyedeki parçacıklara kuark ve lepton gibi isimler verilmiştir. Kuarklar tek başına kararlı yapıda bulunamazlar. Atom çekirdeğinde yer alan proton ve nötronlar ise üç kuarkın birleşimiyle oluşur; bunlar kararlı bir yapıya sahiptirler. Üçten fazla kuarka sahip parçacıkların yapısı ise tam olarak aydınlatılamamıştır. 1950'li yıllardan itibaren bilim insanları proton ve nötron dışında birçok farklı hadron parçacığı keşfetmektedir. Son yıllarda ise CERN'de 4 ve 5 kuarkın birleşimiyle oluşan, ancak çok kısa sürede bozulan egzotik hadronların var olduğuna dair kanıtlar elde edilmiştir. Bu keşiflerin, henüz hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz bu tür hadronları kapsayan genel bir teorinin geliştirilmesine katkı sağlayacağı umulmaktadır (CERN, 2022). Bu alanda birçok bilimsel ilerleme kaydedilmesine rağmen, mevcut bilgi birikimi bilinmeyenlere kıyasla hâlâ oldukça azdır; bu nedenle parçacık fiziği gibi öncü alanlarda genel kabul gören inanışlar daha sık değişebilmektedir. Bu örnekten

² Burada saydığım ilerleme, rasyonalite, ampirizm gibi kıstasların kendi içinde birçok tartışmayı beraberinde getirdiğinin ve bu şekilde ifade edildiğinde bu tartışmaların sihirli bir şekilde çözümlenmeyeceğinin farkındayım. Bilimsel ilerlemenin kıstasıyla ilgili daha sorgulayıcı yaklaşımlar (Kuhncu, Foucaultcu vs. temellerde) ilerlemeyle ilgili sunduğum son önermeye mesafeli yaklaşabilir. Böylesi bir tartışmaya derinlemesine girmeksizin konu bütünlüğünü korumak istediğimden, ilerlemeyle ilgili ölçütü bilimsel kanıt ve analizlerdeki nicel artışla sınırlı tuttum. Geçmişten bugüne artan seviyede bilimsel araştırma, deney vs. yapıldığı, daha çok veri toplandığı açıktır. Elbette, bu nicel artışın başlı başına önceki bilimsel doğruların güncellenmesini gerekçelendirebileceğini savlamıyorum, sadece nicel artış bilim adına olumlu bir gelişme olarak değerlendiriyorum.

bilimsel süreçlerin geneline dair çıkarılacak sonuç, özellikle gözlemin yapılmasını sağlayan (CERN'deki parçacık hızlandırıcılar gibi) araçların ve elde edilen verinin ulaştığı kompleks seviyeyi göz önünde bulundurduğumuzda, yeni aydınlatılan olgular konusunda tam bir kesinliğe ve “nihaî” sonuçlara ulaşılmasının oldukça güçleşmiş olduğudur.

Bu tür durumlarda şüpheli yaklaşım bilimsel verilerin güvenilirlik derecesine dair mümkün olduğunca gerçekçi bir değerlendirmede bulunmaya katkı sağlar. Bu tür şüpheliği, belirli bir bilimsel varsayımın doğruluğunun olasılıksal niteliği konusundaki gerçekçilik, bu anlamda ilgili inancın derecelendirilmesi olarak da tanımlayabiliriz. Gerçekçi yaklaşım, olasılıksallığı abartarak şüpheli kötümserliğe kapılma ve aynı şekilde olasılıksallığı göz ardı ederek mevcut bilimsel kabulleri olduğundan daha emin bir şekilde değerlendirmeye karşı bir orta noktadır. Şüpheli yaklaşımın bir diğer önemli sonucu ise olguların birbiriyle bağlantılı olması temelinde ortaya çıkar. Yukarıdaki örnekten yola çıkacak olursak, parçacık fiziğiyle ilgili yeni keşifler maddenin daha üst seviyelerindeki fiziksel varlıklara ilişkin kabullerimizi de etkileyebilir. Bu durumda, hakkında nispeten daha sağlam bilgilere sahip olduğumuz olgulara ilişkin yargılarımız temelden yanlışlanmasa bile, bu bilgilerin farklı bir açıdan değerlendirilmesi gerekebilir. Atomaltı parçacıklarla ilgili çalışmalar suyun hangi atomlardan oluştuğuna dair bilgilerimizi yanlışlamasa da benimsenen mevcut atom modelinde güncellemeyi gerektirebilir; bu durumda bir su molekülü ile ilgili bilimsel kavrayışımız da dolaylı olarak değişime uğramış olacaktır.

Dahası, oldukça emin olduğumuz önermeler de daha doğru bir şekilde ifade edilebilirler ki bu durumda belirli bir bilimsel kabul tam olarak yanlışlanmasa da, bu kabulün eksik bir tanıma dayalı olduğu ortaya çıkabilir. Bir örnekle bu durumu açıklayacak olursak: Dünya'nın ve Güneş Sistemi'ndeki diğer gezegenlerin Güneş etrafında döndüğü yaygın kabul gören bir görüştür. Fakat “Dünya ve diğer gezegenler Güneş'in etrafında dönüyor” önermesinden ziyade, “Güneş, Dünya ve diğer gezegenler ortak bir kütle merkezi etrafında dönerler” ifadesi daha doğru olacaktır. Dünya'nın Güneş'in etrafında döndüğünü söylemek tamamen yanlış olmasa da, bu ifade Güneş'in konumunun Güneş sistemindeki devinimler sırasında sabit kaldığı yanlışlamasını doğurabilir. Esasında Güneş de Dünya ve diğer gezegenlerin kütlesi nedeniyle az da olsa bir devinim gerçekleştirmektedir. Güneş'in kütlesi çok büyük olduğundan, Güneş Sstemi'nin ortak kütle merkezi genellikle (gezegenlerin yörüngedeki konumlarına göre bir değişim gerçekleşmektedir) Güneş'in merkezine oldukça yakındır. Bu nedenle Güneş merkezli model tam

olarak yanlış değildir; fakat Dünya veya diğer gezegenler olduklarından çok daha büyük olsaydı, aksi bir durum ortaya çıkabilirdi, bu nedenle ikinci ifade daha net olması anlamında daha “doğrudur”. Bu tür durumlar, mevcut bilimsel kabullerin tam olarak yanlışlanmadan da revize edilebileceklerini gösterir. Bu nedenle, gözlemlenen olgulara karşı şüpheci yaklaşım, bu olguların belirli model ve teorilere bağlı olarak bilimsel ifadeler haline getirildiğini ve daha net teorik ifadelerin ve daha hassas gözlemlerin her zaman mümkün olduğunu göz önünde bulundurmalıdır.

Bilimin oldukça genel bir kavram olduğu düşünülürse, herhangi bir bilimsel disiplinin yapısı, ele aldığı konunun niteliği ve insanın bilimsel açıdan açıklanan olguyla doğrudan pratik ilişkisi nedeniyle de bilginin kesinliğinin önünde engeller çıkabilir. Toplum bilimleri ve özellikle insanı ilgilendiren alanlardaki yaşam bilimleri bu tür engellerin çıkabildiği başlıca alanlardır. Toplum, son derece karmaşık bir yapıya sahiptir, bu nedenle, örneğin, herhangi bir değişkene dair kontrollü deney yapmak neredeyse imkânsızdır. Toplum temelli çalışan disiplinler çeşitli metodolojik araçlarla bu açığı gidermeye çalışır, fakat her durumda kesinlik ve nesnellik konusunda epistemolojik açıklar sürecektir. Bunun yanında, toplumun geneline dair bilimsel sonuçlarda bilgiyi üreten özne olarak bireyin kendisi, eylemiyle topluma etkide bulunabilen bir konumda olduğundan, tam olarak dışsal bir noktadan söylemde bulunulması olanaksızdır. Örneğin bir sosyoloğun belirli bir olguyu tespit etmesi, yalnızca tespitini açıkladığında dahi olgunun kendisinde değişikliğe neden olabilir. Bu da başkaca epistemolojik problemleri beraberinde getirir.

Bilimsel kabullere karşı olumsuz şüphecilik daha genel kapsamdaki epistemolojik şüphecilik temelinde ortaya çıkabilir. Bu türden radikal şüpheciliğin öznel bir temeli bulunsa da bu felsefi düşüncedeki öznel sınırlılık varsayımı aslında bir tür olarak insanın kısıtlılığı varsayımına dayanır. Bir başka deyişle, skeptik filozofun temel varsayımı, “Ben bir birey olarak epistemik açıdan fazlasıyla sınırlanmış durumdayım, hatta bilgimin doğruluğundan hiçbir şekilde emin olamam.” biçiminde olsa da bu varsayım genellikle diğer bireyleri yetkin, kendini yetersiz görme gibi bir önkabule dayanmaz. Bunun yerine, skeptik düşünür söz konusu kolektif sonucun bireysel/öznel temelini baz alıyor olsa da pratikte insan türü açısından bilimsel bilgiyi edinmedeki yetersizliği ve hatta imkânsızlığı vurgular. Bu bağlamda skeptisizm (felsefi şüphecilik) bilimin genel olarak bir tür bilgi edinme aracı oluşunu, bilgiye dair ampirik, rasyonel, metodolojik vs. tüm süreçleri dahil ederek sorgulamaya açabilir. Bu kökten sorgulamada bilime ilişkin kötümser bir

uca savrulma durumu skeptisizmle ilgili bir derece meselesi, yani şüphecilikte aşırılık olarak değerlendirilebilir.

Bu türden genel şüphecilikte nesnel ve dışsal bir ölçüt bulmak zor olduğundan, şüpheliğin dozu konusunda psikolojik faktörler de devrede gibi gözükmektedir. Belirli bir tarihsel olayın gerçekliğiyle ilgili şüpheyi ele alalım.³ Böylesi bir durumda, şüphenin öznel derecesi, dışsal doğrulama-yanıtlama araçlarıyla değişebilir. İlgili olayın gerçekleştiği düşünülen zaman dilimiyle ilgili eş zamanlı olaylara bakabilir, olayın tanıklarını sorgulayabilir, olayın natüralist bir açıklamaya dayanıp dayanmadığını kontrol edebiliriz vs. Oysa bilgi kaynaklarını tümünden sorgulayan epistemolojik şüpheliğe karşı, başka birinin tanıklığı da bireysel düzeydeki bilişsel mekanizmalara indirgenebileceğinden, dışsal bir ölçüt bulmak pek mümkün değildir. Bu durumda bilginin şüpheli veya kesin oluşunun ölçütü de yine bireyin kendisi olacak, dolayısıyla bireyin iç dünyası (öznel yargıları, fenomenolojik düzeydeki deneyimi vs.) hayli belirleyicilik kazanacaktır.

Şüpheliğin derecesi ve ölçütü problemleri bir yana, felsefi şüpheliğin epistemolojik rolünü göz ardı etmememiz gerekir. Aslında metodolojik şüpheliçilik ile skeptisizm arasında ince bir çizgi bulunmaktadır. Bilimin tarihsel gelişimi ve insan bilgisinin sınırları göz önünde bulundurulduğunda, bilginin sınırları konusunda kötümser yaklaşım birçok meselede hiç de abartılı gözükmeyecektir. Kompleks sistemler gibi belirli alanlarda bilimsel seviyemiz gerçekten de pek parlak durumda değildir. Bu durumda, kontekste bağlı olarak, skeptik kişi genel felsefesinden kaynaklı da olsa haklı bir pozisyonda olabilir. Geçmişteki birçok bilimsel kabul bugün geçersiz hale gelmiş veya en azından revize edilmiştir. Bu durum da ilk başta kötümser şüpheliyi destekler gözükmele birlikte, bilimsel kabullerin

³ Mesela, Nazi apolojizmi bağlamında savunulan bir iddiaya göre, Yahudi soykırımı aslında gerçekleşmemiştir. Soykırım inkârcılığını desteklemek üzere, spesifik tarihsel analizlerden tarihle ilgili genel şüpheli yaklaşımlara değin çeşitli savlar ortaya atılmıştır. Nesnel ölçütlere dair tartışmada, postmodernizmin tarih disiplininin temelini oyarak inkârcılığa dolaylı yoldan destek sunduğu suçlaması yaygındır. Bu suçlamayı kabul etmeyen postmodern cemaatta öne sürülen bir görüşe göre ise postmodernizmin tarihin olgusal temellerini reddettiği ve soykırım inkârcılığını desteklediği bir mittir; hatta tam aksine soykırım inkârcısı tarihçiler çalışmalarının ampirizm temelli olduğunu öne sürebilmektedirler (Eaglestone ve Press, 2004, s. 232-234).

yanlışlanması⁴ ve/veya revize edilmesinin iki yüzü olan bir madalyon olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Her yanlışlama veya revizyon, gerçeğe yakınsama beklentisini gerektiriyor. Bu da epistemik anarşizmden oldukça farklı olarak bir tür ilerleme fikrini içinde barındırıyor.

Daha radikal olan epistemolojik şüpheciliğin yanı sıra, şüpheciliğin başka bir biçimi spesifik olarak bilim etkinliğini, genelde onun sosyal temeline bağlı nedenlerle olumsuzlama eğilimindedir. Esasında, bir kurum olarak bilimi tartışmaya açmak, bilimin bir insan etkinliği olarak sınırlılıklarını felsefi ve toplumsal açıdan değerlendirmek bilimsel metodolojinin gelişimine olumlu katkı sağlayabilir. Dolayısıyla bilimin bütününe skeptik yaklaşım içerisinde de olumlu bir eleştirel potansiyel vardır veya en azından böylesi bir olumlu eleştirelilik bu yaklaşımdan devşirilebilir. Bu konudaki uç bir eğilim ise yalnızca bilim-toplum ilişkisindeki belirli aksaklıklar veya bilime dair genel kısıtlılıklara odaklanarak insan bilgisindeki genişlemenin ve bilimin toplumsal yararlarının görmezden gelinmedi. Bilimsel bilgiyi bilimin toplumsal sorunlarına bağlı olarak yadsımda kolayca kaçan, yenilgiyi baştan kabullenen bir tutum saklıdır. Böylece bilimsel bilgiyi reddederken bilimin mevcut araçlarından daha kötü bir epistemik pozisyona savrulma da gerçekleşebilir. Bir sonraki bölümde tartışacağım gibi, yaygın olarak benimsenen bilimsel görüşlere karşı komplocu düşünüş tarzının bu tür bir karakteri bulunmaktadır.

Buraya kadar bilime yönelik şüpheciliğin epistemolojik, metodolojik ve toplumsal kanallarını özetledim. İncelenen bu şüphecilik kanalları insanın kolektif olarak veya türsel olarak taşıdığı sınırlılıkları temel alıyordu. Şüpheciliğin,

⁴ Burada savunulan düşünce, yanlışlanabilirlikle yakından ilişkili olduğundan, bu kavramın da açıklığa kavuşturulması gerekiyor. Popper'ın (1959) formüle ettiği yanlışlanabilirliğin üzerinde durduğu çekince tarihsellik konusunda da geçerlidir. Popper bilimsel açıdan doğruluğu denetlenemeyecek olan, fazla genel veya çok fazla değişkene bağlı tarihsel öngörülerin yanlışlanabilir olmayacağını öne sürmüştür. Bu ilke kuşkusuz bilimin epistemolojik sınırlarını daraltmaktadır; fakat ilkenin geçerliliğini kabul etsek dahi olgulara ilişkin genel yargılarda bulunurken yeterince yanlışlanabilir olmayan öngörülere kaçınılmaz olarak ihtiyaç duyarız. Bu durumda ise gerçek olduğuna inandığımız şeyleri doğrulama isteği taşırız. Bu doğrulama isteği, kanıtı ararken bir tür yanlışlığa yol açar. Bu tür bir yanlışlık mutlaka fanatik düzeyde bir inkâr veya inancı benimsenme şeklinde olmak zorunda değildir. Ampirik kanıt toplama aşamasında, adeta sonsuz bir veri yığını içerisinde seçimler yaparız. Bu seçimler içerisinde, güvenilirliği eşitmiş gibi gözükken kaynaklarda dahi tam olarak farkında olmadan önyargılar geliştirebiliriz. Yanlışlanabilirliği bireyin bilimsel bilgiye yaklaşımına uyarlayacak olursak, örneğin, bilim haberlerini okurken birbiriyle zıt iki bilimsel veriden kendi inancımızı destekleyene yönelebilir, araştırma makalelerini tararken benzer bir yönelimde bulunabilir ve tümevarım yöntemiyle veri toplarken, kendi inancımızı destekleyen ampirik bulgulara yönelik bir yanlışlık geliştirebiliriz. Dolayısıyla –fanatik, açıkça şüpheciliğin tam zıttı, bilim dışı tutumlar bir yana— sıradan bilim okuyucusundan araştırmacıya herkes kendi inancına iltimas gösterme eğiliminde gibidir.

günümüzdeki komplo teorileri ve aşı karşıtlığı gibi olgularda beliren epistemolojik durum açısından son derece önemli bir türü ise, bireyin bilimsel bilgiye yaklaşımında ortaya çıkan kişisel imkân ve sınırlılıklarıyla bağlantılı şüpheciliktir. Kişisel olarak belli bir pratiğe veya bilimsel veriye şüpheyile yaklaşmanın metodolojik açıdan yapıcı bir yönü olduğu söylenebilir. Bu durum, Pyrrhoncu şüphecilik olarak tanımlanan, bir konudaki yargıyı askıya alma durumuyla uyumludur. Öte yandan, kişisel olarak duyulan tereddüt, eldeki verinin sınırları, bilginin içsel tutarlılığı gibi kıstasları temel alan yapıcı şüphecilikten ayrılıyor, akılcılıktan uzak ve/veya belirsizlikleri abartan bir düşünce tarzına dayanıyor da olabilir. Bu durumda kişisel tereddüt bilimsel bilgi edinilmesini desteklemek bir yana ona kendini kapatan bir tutumun parçası olacaktır.

Koronavirüsle ilgili edinilen bilimsel bilgilere, aşılara ve alınan önlemlere karşı tutumda, şüpheciliğin bu kişisel tarzı yaygın olarak görülmektedir. SARS-CoV-2'nin kaynağıyla ilgili komplo teorilerinden aşı karşıtlığına, belirsizlikler, hurafeler veya sadece kişisel bilgisizlik ve entelektüel altyapı eksikliği, kişisel tereddütün altında yatan etmenler olabilmektedir. İlk başta sözünü ettiğim yapıcı şüphecilikle karşılaştırıldığında, şüpheciliğin kişisel sınırlılıklara bağlı bu türünün bilimi ilerletici metodolojik şüphecilikten ayrımı şu kıstasa göre kolaylıkla yapılabilir gibi gözüküyor: Ana akım bilimsel görüşe karşı şüpheli yaklaşan ve alternatif bir görüş sunan/benimseyen kişi, bilimsel yöntemler temelinde bunu yapıyorsa, ilgili argümanı ciddiye alalım, aksi takdirde şüphecilik anlamsız ve naif bir tutumdur.

Bilimsel temellere dayanan itirazla kişisel yetersizliklere bağlı şüpheciliği birbirinden kolayca ayırabildiğimiz durumda, böylesi bir ayrıma itirazım yok. Fakat birçok durumda böylesi bir ayrım kolay olmayacaktır. Üstelik, şüpheli tavrın kolayca bilim-dışı olarak yaftalanması döngüsel akıl yürütmeye ve dogmatizme kapı aralayabilir. Çılgın bir komplo teorisinin bilime muhalefeti ile aynı konuda uzman iki bilim insanının karmaşık değerlendirmelere dayalı ihtilafı arasındaki fark, ikincisinin lehine açık görünse de birçok durumda “bilimsel” ile bilimdışı arasındaki fark bu kadar bariz olmayabilir. Bilimsel olanın sınırlarını mevcut metotların, bilimsel teorilerin ve araştırma pratiklerinin niteliğine bakarak belirlediğimizde bilimin açık uçlu bir süreç olduğunu, dolayısıyla epistemolojik ufuklarımızı zorlayan yeni yaklaşımların ortaya çıkabileceğini göz ardı etmiş oluruz. Bu açmaz ise bilimde sınırlandırma problemini, yani neyin bilimsel olup neyin olmadığı sorusunu beraberinde getirir. Şüpheciliğin farklı boyutlarını göz önüne aldığımızda, bilimsel olanın kıstasları, bilimin mevcut metodolojisi, dolayısıyla bilimin “sınırlarını”

belirleyen herhangi bir etmen epistemolojik bir sorgulamanın hedefi olabilir. Bilimin sınırlarına dair önerilen açık ve yalın kıstaslar elbette vardır; deney ve gözleme dayalı olma, doğalcı açıklamaya dayanma gibi. Fakat belirli bir açıklamanın bilim-dışı olup olmadığını belirlemek her zaman çok kolay olmayabilir. Belirli bir olguya yönelik genel bir çerçevede bilimsel ölçütleri karşılayan bilim-içi iki alternatif açıklama mevcut olabilir. Bu durumda, birçok araştırmacı marjinal bir hipotezi sınamaya yönelik çalışmaların temel bilimsel kıstasları karşılayamayacağına yönelik bir önyargı geliştirebilir ve buna mukabil marjinal savda ısrarcı olan az sayıda bilim insanı bilim-dışılık yaftasıyla karşılaşabilir. Ana akım bir görüşe karşı kişisel çekincesi olan bir kimse, belirli bir varsayımı yeni bir metodolojik anlayışla ele alıyor olabilir. Bu durumda kişisel şüpheyi taşıyan kişi hakkında olumsuz yargıda bulunan eleştirmenler bilimsel olanın alanını, neyin bilimsel olduğuna yönelik mevcut önkabullere göre tanımlama eğiliminde olacaktır.⁵

Böylesi bir çatışma, başvuru araç ve yöntemler ekseninde doğabilir. Genel olarak yeni teknik araçların bilimsel keşif sürecine uygulanması metodolojideki dönüşümleri –ve bununla birlikte yeni yönetime ilişkin tartışma ve itirazları— beraberinde getirmiştir. Örneğin, günümüzde büyük bir veri yığınının anlamlı sonuçlar üretilmesi sürecini içeren veri madenciliği parçacık fiziğinden genetiğe kadar yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemle, araştırmacılar inceledikleri veri yığınının belirli örüntüleri aramaktadırlar. İncelenen veritabanının geliştirilmesi, bilgisayar simülasyonlarına başvurulması, yeni algoritmalar üretilmesi ve bu algoritmaların verimli bir şekilde kümelendirilmesi gibi çabalar da bu arayış sürecinin bir parçasıdır (Hey, Tansley ve Tolle, 2009). Higgs bozonunun keşfi sırasında, elde edilen verinin yorumlanması adına bilgisayar simülasyonları kullanılmış, bu yöntemi eleştiren bilim insanları ise simülasyonların geleneksel yöntemle gerçekleştirilen deneylerin yerini alamayacağını vurgulamışlardır (Massimi ve Bhimji, 2015).

Tüm bunların yanında, o zamana dek hiç olası görülmeyen bir durumu kanıtlayan yeni bilimsel araştırmalar gerçekleştirilebilir. Yanlış olsa dahi bilimsel ölçütlerle ilgili mevcut önkabullere uyduğu için üzerinde araştırma yürütülen bir varsayım bilim içerisinde görülürken, sadece ilk bakışta olası gözükmediği için saçmalık veya komplo teorisi olarak algılanan bir başka varsayım bilim dışı

⁵ Kuhn'un (2012) tarihsel yaklaşımında bilimsel ilerlemenin ölçütünün belirsiz oluşunu temel bir problem olarak görmekle birlikte, burada vurguladığım bilimsel çatışma durumunun Kuhn'cu temelleri bulunduğunu belirtmeliyim.

değerlendirilebilir. Örneğin, mikroorganizmaların varlığı 17. yüzyıla kadar bilinmiyordu. Mikroskobun icadının ardından, bu yüzyılda Robert Hooke and Antoni van Leeuwenhoek bakteri ve mikroskopik mantarları gözlemleyebilmiştir. 18. yüzyıldan itibaren Richard Bradley ve bazı diğer bilim insanlarının mikroplarla hastalık arasında nedensellik ilişkisi olduğunu öne sürmesine rağmen, doğrudan gözlemlenemeyen bu canlıların hastalığa neden olabileceği (hatta ilk keşfedildiğinde varlığı) bilime ve sağduyuya aykırı bulunmuştur (Santer, 2009). Mikroplarla hastalıkların ilişkisi ise net olarak ancak 19. yüzyılda Louis Pasteur tarafından ispatlanabilmiştir. Bu tür bir örneği vurgularken, günümüzde komplo teorisi olarak değerlendirilen görüşlerin çoğunun açıkça bilim dışı ve irrasyonel olduğu gerçeğini yadsımıyorum. Yalnızca, doğaya ilişkin mevcut bilgimizin sınırlılığından yola çıkarak, gerçekliği olası görülmeyen belirli iddiaların bilimsel sorgulamanın kapsamı dışına çıkarılmasının hata olacağını vurguluyorum. Dolayısıyla komplo teorileri içeriğine bakarak değil, bu “teorilerin” ardında bilimsel ve rasyonel bir düşünce tarzı bulunup bulunmadığına göre değerlendirilmelidir.

Tüm bu sorgulamalarda açığa çıktığı üzere, en naif kişisel şüphecilikte dahi, şüphenin giderilmesi probleminde öznel ve kolektif epistemolojik etmenler bütünleşmiştir. Ana akım bir bilimsel kabule karşı kişisel olarak şüphe duyulmasında ve alternatif açıklamaların dikkate alınmasına yönelik çağrı yapılmasında (bu açıklamalar ilk bakışta olası görülme dahi) gerçeğin açığa çıkması adına olumlu bir yan bulunmaktadır. Kaldı ki tek bir kişinin duyduğu tereddüt zayıf temellere dayansa dahi, bireydeki eksiklik asıl olarak bilimin kolektif niteliği ve güncel aşaması değerlendirildiğinde ortaya çıkacaktır. Her halükârda, kişisel şüphe, daha dogmatik seçeneklere yönelme gibi olası olumsuz sonuçları dikkate alınmaksızın, salt şüphe olarak değerlendirildiğinde problemin kaynağı değildir. Çünkü şüphe, tanımı itibarıyla bir entelektüel teyakkuz durumudur. Bilimin, toplumsal işbölümünü gerektiren bir etkinlik olması itibarıyla karmaşık bir süreç olduğu, ilk bakışta olası görülmeyen görüşlerin sonradan doğrulanabildiği göz önünde bulundurulursa, epistemolojik bir başlangıç koşulu olarak bu entelektüel teyakkuz ve yargıyı askıya alma durumu yalnızca olumlu değil, aynı zamanda gereklidir de.

Yukarıda kanıtlamaya çalıştığım husus, şüpheciliğin bilimsel yöntemdeki önemli rolüne ilişkin modern ilkelere dayanıyor. Şüphecilik, bilimsel metodun temel unsurlarından biridir. Önemli bilimsel keşiflerin birçoğu kişisel düzeydeki sorgulamalar sonucunda gerçekleştirilmiştir. Öte yandan, şüphecilikle bilimsel

düşüncenin ilişkisi açık olmakla birlikte, aynı şey komplo teorilerinin şüphecilikle ilişkisi için söylenemez. Bu konuda sorulması gereken önemli bir soru şudur: Başlangıç koşulu olan şüphe, ne koşullarda sürdürülür ve bir başka insana aktarılırken şüphe olarak tanımlanan şey, gerçekten de şüphe midir? Sonraki bölümde açıklayacağım üzere, komplocu düşünüş tarzında şüphenin yerini kolaylıkla fanatizm alır, çünkü zaten ana akım görüşün sorgulanmasında başından itibaren alternatif bir açıklamaya epistemik sıçrayışın cazibesi çok fazla belirleyicidir. Bu durumda, entelektüel açıdan olumlu rol üstlenen şüphe aslında ortadan kalkmakta ve şüphe olarak kodlanan şey reddedilen ana akım görüşe karşı başka insanları şüphe duymaya çağırma halini almaktadır, yani bir tür ajitatif kavramsal çarpıtma ortaya çıkar.

Öznel yetersizliklere dayanan kişisel şüphe, bir aşının yan etkilerinden yeterli bilimsel kanıt olmaksızın korku duymada olduğu gibi, abartılı çekincelere yol açabilir. Kişisel kaygı ve bilgi eksikliği gibi nedenler dışında, bedenin doğal olmayan etmenlerden korunmasına yönelik spiritüel inançlar da kişinin aşı olmamasında etmen olabilir (Harambam, 2020). Şüphecilik açısından baktığımızda, bir kişinin COVID-19 aşısı olmayı reddetmesinin nedeni, örneğin sadece mRNA aşılarının nispeten yeni bir biyoteknoloji olması nedeniyle duyduğu şüphe de olabilir, Bill Gates'in insanlara mikroçip takmak istediği komplosuna inanması da. Bu iki farklı görüşü benimseyen kişinin de aşı karşıtı olarak yaftalanmak suretiyle küçümsenmesi, kişisel düzeydeki şüphecilikle komplocu düşünüş tarzının dogmatizmini aynı kefeye koyarak genellemeci bir tutuma yol açmaktadır. Böylece, mevcut bilimsel kabullere şüpheyle yaklaşmanın olumlu yanı gözden kaçacak ve her türlü şüphecilik hoşgörüsüzlükle karşılanabilecektir. Benzer şekilde, pandemiyle ilgili mevcut görüşlere karşı şüpheli yaklaşan veya belirli bir aşının güvenliğiyle ilgili sorgulamada bulunan kişiye karşı, epistemik statükonun bilimsel temelde sağlanan kesinlik derecesinin ötesinde, mevcut bilimsel kabullerin nihai bir hakikat gibi savunulması da şüphelinin "statükoya güvensizlik" temelinde gerçekleşen sezgilerini adeta onaylayan bir boyut kazanabilir.

Komplo teorileri

Bu bölümde komplo teorisi olarak tanımlanan belli başlı varsayımların ötesine geçerek, bu kavramın kapsamına giren "varsayım" veya kurguların epistemik arkaplanını tartışacağım. Böylece, komplo teorileri ile şüphecilik-kör inanç eksenindeki yaklaşımlar arasında nasıl bir bağlantı olduğunu aydınlatmayı amaçlıyorum. Komplo teorileri neden ortaya çıkıyor ve nasıl olup da kolaylıkla

yayılabiliyor? Bu meseleye felsefi, psikolojik ve toplum bilimleri açısından odaklanan birçok çalışma bulunuyor. Komplo teorilerinin ortaya atılmasının sayısız nedeni bulunuyor; örneğin sosyal psikologlar birçok komplo teorisinin toplumdaki adaletsizliklere bir tavır şeklinde ortaya çıktığını ve gruplar arasındaki çatışmalarda birer araç olarak kullanıldığını öne sürmektedir (Leman ve Cinnirella, 2013, s. 1). Bunun dışında, kişisel çıkar elde etme, başka bir gerçeği perdelemek için yapılan manipülasyon,⁶ toplumda ilgi görme gibi amaçlar söz konusu olabilmektedir. Toplumsal ve psikolojik nedenlere odaklanan çalışmalar genellikle, insanların neden saçma şeylere inandığını sorguluyor. Bu bölümde felsefi olarak ele alacağım soru ise, daha spesifik olarak, “İnsanların taşıdığı makul şüphe hangi düşünsel süreçler sonucunda alternatif açıklamalara, alternatif açıklamalar ise ne tür yollardan saçmalığa varır?” şeklinde ifade edilebilir. Sorunun bu formülasyonu çerçevesinde, komplo teorileri ile “resmi” ve/veya ana akım bilimsel açıklama⁷ arasındaki gerilimlerin sosyal epistemolojik boyutunu irdeleyeceğim.

Önceki bölümde vurguladığım gibi, şüphecilik komplo teorilerine giden yolu açabilir. Kişisel olarak duyulan şüphe her zaman rasyonel temelde ortaya çıkmaz. Özellikle tehdit yaratan ve duyguları körükleyen durumlarda, belirli yaygın kabullere karşı gösterilen reaksiyonda korku ve endişe belirleyici olabilir. Bu durumda, kişisel şüphenin dogmatik bir görüşe dönüşmesi de oldukça kolay olacaktır. COVID-19 salgını gibi toplumsal krizler tam da buna uygun bir durumu yaratıyor. Dahası, komplo teorisi terimi günümüzde çok geniş bir alanı kapsıyor ve doğrudan bir komplo içermeyen varsayımlar da komplo teorisi başlığı altında değerlendirilebiliyor (Napolitano ve Reuter, 2021, s. 14). Bu nedenle bu kategori epistemolojik açıdan sorunlu bir alana denk düşmektedir (Dentith 2014; Pigden, 2017). Diğer yandan, komplo teorileri duygusal uyaranlardan etkilenerek

⁶ Örneğin Carl Sagan (2003, s. 63-80), soğuk savaş döneminde ABD hükümetlerinin UFO teorilerine bilerek müsamaha gösterdiğini, hatta bu teorileri alttan alta teşvik ettiğini, bu yolla kendi güvenlik açıklarını sakladığını belirtir. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin gönderdiği casus hava araçları, gözlemleyenler bunların ne olduğunu bilmediğinden sıklıkla spekülasyonlara yol açıyordu. Bunun sonucunda bu araçların uzaylılara ait olduğu iddiası yaygınlık kazanmıştı. Dönemin ABD hükümetleri ise kendi hava güvenlik sistemlerinin delindiğinin açığa çıkmasındansa bu tür teorilerin yayılmasında sorun görmemişti.

⁷ Aslında resmi kanallardan yapılan açıklamalar her zaman ana akım bilimsel görüşlerle uyumlayabilir ve hatta bu açıklamaların bilimle uzaktan yakından dahi alakası olmayabilir. Örneğin dönemin ABD başkanı Donald Trump 23 Nisan 2020 tarihli basın açıklamasında koronavirüse karşı vücuda dezenfektan enjekte edilmesinin bir tedavi yöntemi olarak araştırılmaya değer olduğunu söylemiş, bu sözler birçok hekim ve bilim insanı tarafından tepkiyle karşılanmıştı (Kaynak: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-52407177>). Benim burada ele alacağım durum ise, asıl olarak bir görüşün bilimsel çevreler tarafından kabul görmesi sonucu “resmîlik” kazanmasıdır.

yaygınlaşıyor olsa dahi, belirli bir düşünce motifini besleyerek rasyonel kılıfa bürünebilmektedir. Bu nedenle komplo teorilerinin düşünsel kapsamını; yani bu tür teorilerin hangi biçimlerde ortaya çıktığını ve nerede marjinal bir varsayımın bitip nerede komplo teorisinin başladığını ortaya koymamız gerekiyor.

Komplo teorisi terimi, kelimenin ilk anlamından da çıkarsanabileceği üzere başlangıçta siyasi komplolarla ilgili iddiaları niteliyordu. Bu terimin ilk kez ABD başkanı Kennedy'nin suikastı konusundaki iddialarla ilgili yaygın olarak kullanıldığı ve kavramın gündelik yaşama bu şekilde girdiği belirtilir (deHaven-Smith, 2013, s. 1). Çoğunlukla resmî görüşe alternatif olarak sunulan iddialar komplo olarak nitelenmiş, sonrasında siyasî, bilimsel ve diğer alanlarda, ana akım görüşe aykırı olarak sunulan birçok iddia komplo teorisi olarak adlandırılmaya başlamıştır. Burada kültürel bağlamda ortaya çıkan bir anlam kayması göze çarpar. Kavram, siyasî komplolarla ilgili iddiaları nitelerken, sonrasında kavramın anlamında bir genişleme gerçekleşmiş, her konudaki marjinal iddia kavrama dahil edilmiş, buna mukabil “komplo teorisi” negatif bir niteleme haline gelmiştir. Dolayısıyla, “X varsayımı bir komplo teorisidir” demek, aynı zamanda bu varsayımın geçersiz olduğunu, düzmece (ve çoğunlukla sofistike) bir iddia olduğunu öne sürmek anlamına gelir. Bu açıdan komplo teorisi nitelemesi bir tür suçlama, küçümseme ve yadsıma aracı olarak kullanılır. Son dönemde sosyal medyanın da her türlü uçuk iddiayı yaygınlaştırmada araç olması ile birlikte, dünyayı uzaylı sürüngenlerin yönettiği iddiası gibi belli “teoriler”, çoğu zaman bilinçli olarak üretilmekte ve baştan itibaren komplo teorisi konseptine uygun olarak dolaşıma sokulmaktadır. Bu tarz bir komplo teorisi üretimi ABD’de ucuz bilim-kurgu dergilerinin çok satmak için uydurduğu UFO teorilerinin devamı sayılabilir. Dolayısıyla gerek kavramsal olarak gerekse de kavramın nitelediği içerik anlamında yeni bir alan inşa edilmiş olmakla birlikte bu kavram sonrasında daha geniş bir alana atfedilmeye başlanmıştır.

Bir varsayımın komplo teorisi olmakla itham edilmesi ilgili varsayımın doğruluğuyla ilgili belirsizliği itham edenler nezdinde ortadan kaldıracığından, şüpheciliğin nerede bitip dogmatik kabullerin nerede başladığı konusundaki bir epistemolojik araştırmanın kapısı da baştan kapatılmış olur. Oysaki komplo teorilerinin ardındaki şüpheci ve dogmatik unsurları birbirinden ayırtmak son derece önemlidir. Dünyanın düz olduğu ve NASA'nın bunu sakladığı iddiasındaki gibi tipik komplo teorisi örneklerinde, “teorinin” asılsız ve düzmece olduğu birçok kişi için oldukça aşikârdır. Bu gibi komplo teorileri çoğunluk tarafından açıkça

absürt görülür, fakat açıktır ki doğru epistemolojik pozisyonu çoğunluğun fikrini kıstas olarak belirleyemeyiz.⁸ Sonuçta insanlar hemen hiçbir zaman kendi inançlarını komplo teorisi olarak adlandırmazlar. Düz dünyacılık gibi bariz şekilde temelsiz komplo teorilerinin absürt olarak nitelendirilmesinin haklı metodolojik, olgusal ve felsefi nedenleri vardır. Genel olarak herhangi bir varsayımın komplo teorisi olarak nitelendirilmesi ise daha tartışmalı konularda da belirleyici olabilecek ölçütlerin belirlenmesini gerektirir. Bu anlamda, herhangi bir komplo teorisinin zayıf epistemolojik temellerinin olması, aşağıda açıklayacağım gibi, temel varsayımın doğruluğunun/yanlışlığının ötesinde, o varsayımın benimsenmesini sağlayan düşünüş biçimi ile alakalı bir meseledir.

Komplo teorisi yakıştırmasının yaygın olarak kullanılması, araştırmayı hak eden, makul şüphe içeren durumlarla nihai yargının kolayca verilebileceği (düz dünya gibi) durumları aynı kavram altına sokarak bunları epistemik açıdan birbirine eşitleme tehlikesini barındırır. Böylece “komplo teorisi” kategorisi gerçek ile gerçek olmayan, kanıtlanmış olgular ile abartı ve ithamlar arasındaki sınırları muğlaklaştırmış olur. Aşağıda aktaracağım iki örnek, gerçekte komplo teorisi olmadığı halde, salt olası görülmediği için veya resmî açıklamalarla çeliştiği için bir varsayımın bu şekilde değerlendirilmesinin yanlış bir tutum olduğunu göstermektedir.

İlk örnek MK-Ultra adlı insan deneyi programıdır. CIA'nın 1950'li yıllarda yürüttüğü MK-Ultra projesinde, birçok “yasadışı” ve bilimsel etiğe aykırı deney yapılmış, sayısız deneğe halüsinojen maddeler verilmiş, şiddet uygulanmış ve bu yolla insan fizyolojisini ve bilincini değiştirebilecek ilaçlar geliştirilmeye, hatta zihin kontrolü için yollar bulunmaya çalışılmıştır. Projede bu amaçlara ulaşamamakla birlikte, deneyler sırasında deneklere LSD verilmiş, buna bağlı olarak intihar olayları yaşanmış, sayısız denek hayatını kaybetmiştir. Bu programla ilgili belgelerin bir kısmı imha edilmiş ve kalan belgeler de yıllarca halktan saklanmıştır. 1977 yılında bu olayla ilgili binlerce belge açığa çıkarılmış ve bunun sonucunda senato sorgulamaları gerçekleştirilmiştir (Horrock, 1977). Hem programın tarihsel kanıtlara dayanan kısmında sıradışı uygulama ve amaçlar olması, hem de bilinen gerçeklere dayanarak abartılı iddiaların ortaya atılması nedeniyle MK-Ultra projesi –

⁸ Üstelik belirli bir varsayımın komplo teorisi olduğunu düşünenler her durumda genel yaklaşımlarında daha “gerçekçi” olmayabilir. Örneğin, A'ya göre komplo teorisi olan X varsayımı, B'ye göre doğru, B'nin komplo teorisi olarak gördüğü Y varsayımı ise A tarafından benimseniyor olabilir. Bu durumda gerek A'nın gerekse de B'nin inanmadığı varsayımlar bulunması, bu kişilerin genel tutumu ve aynı zamanda X'in veya Y'nin komplo teorisi olup olmadığı konusunda bir fikir veremeyecektir.

bugün gerçekliği kanıtlanmış olduğu, yani özünde komplo teorisi olmadığı halde— komplo teorisi yakıştırmalarından sıyrılamamaktadır. Bu örnekte komplo teorisinin çağrıştırdığı sis perdesine meseleyi hapseden asıl şey resmî makamların gerçekten de bir komplo teorisindeki ithamlara paralel şekilde kanıtları saklaması ve gerçeği çarpıtmasıdır.

İkinci örnek, bilimsel araştırma yürüten bir kuruluş resmî bir açıklamada bulunsa dahi, bu açıklamanın aksi yöndeki iddiaların komplo teorisi olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. İlaç şirketi Bayer'in 1984 yılında geliştirdiği hemofili ilacında kullandığı kan örneklerinde HIV virüsü bulunduğu tespit edilmiştir. Bayer bu durumu tespit ettiği halde sorunlu ilacı Güney Amerika ve Asya ülkelerine satmaya devam etmiş, Avrupa'da ise virüs taşımayan yeni bir ilacı piyasaya sürmüştür (McHenry ve Khoshnood, 2014, s. 396-397). Böylesi bir olay, kanıtlanmadığı koşulda kolaylıkla komplo teorisi olarak yaftalanabilirdi, öyle ki komplo teorileri şirketlerin ve devletlerin "umulmadık kötücül uygulamaları" üzerine kurgulanabilmektedir.

MK-Ultra ve Bayer'in hemofili ilacı örnekleri, komplo teorisi olarak anılan ya da anılabilecek olayların salt birileri tarafından bu kategoriye dahil edilmesine bakılarak yanlış kabul edilemeyeceğini gösterir. Yanlışlanmış, hayal ürünü veya çelişkili komplo teorilerinde ısrar edilmesi dogmatik bir tavidir. Ancak komplo yanlısı bu tavrın tam karşıtı olarak, bir şekilde bu kategoriyle ilişkilendirilmiş savların sırf marjinal, resmî görüşe aykırı vs. olması nedeniyle reddedilmesi de aynı şekilde dogmatik bir tutum olacaktır. Belirli bir varsayımın yalnızca yerleşik inançlara aykırı olması nedeniyle reddedilmesi, bilimsel açıdan değerlendirildiğinde bir önceki bölümde ele aldığım yapıcı şüphecilikle çelişen bir tutum ortaya koyacaktır. Böylesi bir dogmatizmin temelinde, çoğunluğun görüşüne veya resmî söyleme uymaya yönelik yoğun dürtü aranmalıdır.

İncelediğimiz kavramın toplumsal-pratik yanını temel aldığımızda, resmî görüş (veya yaygın inanç) ile radikal bir alternatif anlatı arasındaki karşıtlık, sosyal psikolojinin de tespit ettiği üzere, komplo teorisinin temel motifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim komplo teorilerini savunanlar genellikle resmî görüşün kanıtları örtbas ettiğini veya çarpıtarak alternatif bir açıklamayı imkânsız hale getirdiğini savunurlar. Ne var ki gerçeğin, kanıtların, kanıt olduğu iddia edilen verilerin ve yalanların bitmeyen savaşı içerisindeki bu toplumsal alanda, ister istemez doğru ile yanlış iç içe geçmiş bir şekilde bulunabilmektedir. Bu da epistemolojik açıdan toplumsal pratiğin kargaşasını bertaraf edebilen, fakat bu

toplumsal pratiğin komplo teorileriyle ilişkisini aydınlatmaya da yardımcı olabilecek daha yalın bir analizi gerekli kılmaktadır. Komplocu düşünce tarzına odaklanmak bu nedenle daha makul ve ayırt edici olacaktır. Epistemik açıdan baktığımızda, üzerinde daha net olarak söz söylenebilecek şey, komplo teorisine atfedilen, irrasyonellik, marjinallik, muhaliflik vs. eksenindeki düşünüş biçimleridir Buna göre, nihai yargıda bulunamayacağımız iddialara yönelik yaklaşım bilimsel metotlara sadık veya komplocu olabilir ve iddia edilen şeyin düzmece oluşu ile komplocu yaklaşım arasında her durumda sıkı bir korelasyon olmayabilir.⁹

Epistemolojik tutumları şüphecilik açısından karşılaştırırken ele alınan varsayımın ardındaki gerekçelerle ilgili karmaşıklık-yalınlık, olası kanıtlar, diğer bilimsel verilerle uygunluk gibi nesnel kriterler göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, sosyal medya ve diğer yollar aracılığıyla dolaşıma giren ve komplo teorisi olarak tanımlanan dört durumu ele alalım: 1. Barack Obama'nın ABD'de doğmadığı ve başkan olabilmesi için düzmece bir şekilde ABD'de doğmuş gösterildiği varsayımı; 2. Pandemiye yol açan SARS-CoV-2 virüsünün biyolojik silah olarak üretilip bilinçli olarak yayıldığı varsayımı; 3. COVID-19 aşılarının kötü niyetli kişiler tarafından (Bill Gates gibi) bilinçli olarak insanlara gizli amaçlarla (mikroçip yerleştirmek gibi) enjekte edildiği ve virüsün bu duruma bahane edildiği varsayımı; ve 4. Dünyanın aslında düz olduğu ve içinde NASA'nın da bulunduğu çeşitli uluslararası organizasyonların dünyanın küresel olduğu yalanını insanlığa benimsettiği varsayımı.

Bu varsayımlara ilişkin ilk izlenim şu şekilde özetlenebilir: Komplo teorisi olarak görülen bu dört varsayımdan 1.'si epistemolojik açıdan daha yalın ve mütevazı bir varsayımken, 4'e doğru temel varsayım daha da fantastik ve sofistike hale gelmektedir. 1'de açıkça olumsal bir önerme söz konusudur ve temelde ele alınan tek bir olgudur: Barack Obama ABD'de doğmuştur veya doğmamıştır. Bu karşıolgusal durumlardan her ikisinin de tek başına ele alındığında natüralist dünya görüşü ve genel bilimsel inanışlarla tutarlılık arz ettiği görülür. Dolayısıyla varsayım yalnızca bu olguyla ilgili verilerin değerlendirilmesiyle çürütülebilir veya kanıtlanabilir; buna uygun olarak da teoriyi ortaya atanların sunduğu kanıtlara bakmak gerekecektir. 2'nin tek bir olaya indirgenmesi, bilimsel verilerle uyuşup

⁹ Daha önce belirttiğim gibi, komplo teorisi olduğu yönünde daha kolay yargıda bulunabileceğimiz varsayımlar vardır. Yine de düz dünya varsayımı gibi bariz komplo teorileri dahi rasyonel yollarla da komplocu düşünüş yoluyla da ele alınabilir (ilk yaklaşımda varsayım kolaylıkla yanlışlanacak olsa da).

uyuşmaması ve natüralist dünya görüşüne uygunluğu meseleleri ise biraz daha karmaşıktır ve iddianın genel bilimsel verilerle tutarlılığı konusunda sistematik bir değerlendirmeye göre, geçerliliğinden evvel mümkünlüğü değerlendirilebilir. Mikroorganizmalar ve biyo-mühendislikle ilgili mevcut çalışmaları, örnek olarak şarbon bakterisinin biyolojik silah olarak kullanımını ve CRISPR-Cas9 gibi yöntemlerle genetiği değiştirilmiş organizmaların üretimi olgularını dikkate aldığımızda, bir mikroorganizma türünün gen mühendisliği aracılığıyla laboratuvar ortamında üretilip silah olarak kullanılmasının olanak dışı olmadığını görebiliriz. Dolayısıyla, 1'deki kadar açık olmasa da, 2'deki varsayımın geçerliliği meselesi de aslında tekil bir olgudur ve aynı 1'de olduğu gibi mümkün olan bu durumla ilgili kanıt veya kanıt yokluğuyla ilgilidir. Varsayımı savunanların belirli bilimsel kanıtlar sunması gerekecektir (virüsün yapay olduğunu gösteren genetik analizler veya ilgili işlemin nerede ne zaman yapıldığıyla ilgili somut veriler gibi). Varsayımı savunanlar, bu konularda kanıt sunmadığı halde, üstüne üstlük aksi yönde kanıtları (virüsün diziliminin doğal bir tür olduğuna işaret etmesi gibi) reddederek inançlarında ısrarcı davranırlarsa, savunucuların düşünüş biçimleri komplo teorisyeninkine yaklaşmış, dolayısıyla varsayım da komplo teorisi kategorisine girmiş olacaktır. 3'teki varsayım natüralist çerçevede tamamen olanaksız değerlendirilmeyebilirse de mevcut teknoloji açısından varsayımın mümkünlüğü, araç-amaç ilişkisinin makul bir şekilde kurulması, varsayımın belirli kanıtlara dayanarak¹⁰ öne sürülmesi açılarından açıkça problemlidir. 4'ün ise, bilimsel gerçekler doğrultusunda ileri sürülen zorunlu önermelerle çelişen bir niteliği (fizik yasaları ile gezegenlerin geometrik şeklinin ilişkisi gibi) ve açık bir şekilde natüralist bakış açısına göre sorunlu bir karakteri vardır. Dolayısıyla, komplo teorisi ile ilgili sorun, sadece ampirik veriler karşısında dogmatik inatçılıkla sınırlı değildir ve bu şekilde nitelenen bir varsayımın geçerliliği meselesinden daha da önce mümkünlüğüne ilişkin problem söz konusudur. Elbette, düz dünyacılık birçok bilimsel olgunun kurgu olduğunu öne sürmesi ve bunlara ilişkin sayısız gerekçe uydurması nedeniyle son derece zorlama bir görüştür. Bunun yanında, artık mevcut kurumsal yapıların ve ona bağlı inançların sorgusundan öte, gerçek olarak bildiğimiz diğer

¹⁰ Bu iddianın kanıtı olarak öne sürülenler yalnızca Bill ve Melinda Gates vakfının aşı çalışmalarına kaynak aktarması ve Bill Gates'in, mikroçiplerle hiç alakası olmayan bir şekilde, COVID-19 testi konusunda bir dijital sertifikadan söz etmiş olmasıdır https://www.factcheck.org/2020/04/conspiracy-theory-misinterprets-goals-of-gates-foundation/?gclid=CjwKCAjw2vOLBhBPEiwAjEeK9piMX_yAmCaDTyJF9JXZMwv1nCl1dgvo0tSt4f1bIf1iw63F2WklyRoCYCQQA_vD_BwE

bilimsel verilerle herhangi bir tutarlılık bağı kalmamış bir komplo anlayışıyla karşı karşıyayızdır.

Bu dört örnekte görüldüğü üzere, şüphecilik-dogmatizm eksenindeki epistemolojik pozisyonu açısından çok farklı varsayımlar komplo teorisi başlığı altına sokulabilmektedir. Toplumsal sonuçları, temelinde bir komplo motifi olması, ¹¹ kimi yerleşik inançlara karşı çıkması gibi belirli ortak özellikleri olan türlü varsayımlar bu kategoride değerlendirilebiliyorsa da şüphecilik, makul inançlar ve bilimsel sorgulama açısından son derece geniş bir yelpazede yer alan türlü varsayımlar karşımıza çıkmaktadır. Bu geniş yelpazenin en uç boyutunda düz dünyacılık gibi inançlar bulunduğunu düşündüğümüzde, daha mütevazı ve makul bir varsayımda ısrar eden bir kişinin kendi inancına yönelik komplo teorisi yakıştırmalarına karşı alıngan ve hatta öfkeli bir yaklaşım sergileme eğiliminde olacağını bekleyebiliriz. Buna karşın, komplo teorilerine karşı genelleyici bir yaklaşım, bu teorilerin ardındaki motivasyonların, toplumsal ve siyasal ilişkilerin, propaganda işlevlerinin birbirinden oldukça farklı tarzda ortaya çıktığı gerçeğini göz ardı etmemize yol açacaktır (Harambam, 2020).

Komplo teorisi olarak nitelenen alternatif açıklamalar, eleştirilen ana akım düşüncenin bilimsel zemininin sağlam olmayışına dair bir sezgiye bağlı olarak ortaya atılır. Böyle bir sezginin, sonradan üzerine inşa edilen dogmadan bağımsız olarak bir tür şüphecilik meselesi olduğunu, dolayısıyla şüphe beslemenin kendisinin rasyonalite ekseninde ele alınamayacağını şimdiye kadarki çözümlemelerde ortaya koymuş oldum. Karmaşık olgulara dair çözümlemeler tek bir olguya veya az sayıda kanıta dayalı olarak ele alınamayabilir. Ayrıca, ilk bölümde vurgulanan bilim tarihi örneklerinde görüldüğü üzere gerçekten de bilimsel bir öngörünün epistemik zemininin çeşitli nedenlerle sağlam gözükmediği durumlar olabilir.

Bu durumda, komplo teorisyenini rasyonalite dışı olarak değerlendirmemize neden olan ölçüt ne olmalıdır? Komplo teorileri genellikle eleştirdiği açıklamaya nazaran daha az veriyi kapsar; buna rağmen karmaşık olayların basit açıklamalara indirgenmesi birçok insanda tatmin duygusu yaratır (Millson, 2020). Komplocu düşünüşe sahip kişi kendi inandığı alternatifi cazibesine kapılmıştır ve kendi teorisini yanlışlayıcı verileri her koşulda eleştirdiği epistemolojik zeminin problemlerine bağlar (Cassam, 2019). Bilimsel bilgiyi sorgulamanın ardından,

¹¹ Aslında, Napolitano ve Reuter'in (2021, s. 14) ampirik çalışmalara dayalı olarak gösterdiği gibi, komplo teorisi olarak nitelenen bazı durumlarda komplo söz konusu olmayabilir (keza komplo motifi içeren bazı varsayımlar ise komplo teorisi olarak adlandırılmamaktadır) dolayısıyla komplo motifi dahi temel bir ölçüt olmayabilir.

bilimsel kanıtla desteklenen veya yaygın olarak benimsenen görüşü inkâr boyutunda kalır ve tersinden kendi görüşünü de yaygın kanıyı değerlendirdiği gibi eleştirel bir çerçeveden değerlendirme aşamasına geçemez. Buna bağlı olarak, tipik bir komplocu düşünüş tarzı, daha az olası olan duruma herhangi bir rasyonel veya ampirik saikle değil, daha az olası durumun kendisindeki ilginçlik/sezgisellik temelinde bağlanmıştır. Burada tanımladığım durum, birçok tipik özellikte olduğu gibi biraz karikatürizedir; dolayısıyla bu nitelik güçlü veya zayıf bir şekilde çeşitli inançlara sirayet etmiş olabilir. Tersinden, sezgisel temeli öne çıkaran kişiler aynı zamanda görüşlerini kimi rasyonel araçlara dayandırmaya çalışıyor olabilirler veya aslında rasyonel araçlarla akıl yürüttüğüne inanan, bu yönde çabalayan biri, bu araçları zayıf bir şekilde kullandığı için vardığı sonuçlar açısından komplo teorisyeniyle aynı kategoriye düşebilir.

Bilimsel otoriteyi sorgulamak

Bir komplo teorisini benimseyen kişiler genellikle o teorinin ait olduğu alanla ilgili uzman görüşlerini sorgularlar. Hatta uzman görüşlerini değersizleştirme eğilimindedirler. Bu durum, komplo teorisyenleri açısından genellikle uzmanların da komplonun parçası oldukları ya da bir çeşit dezenformasyonun etkisi altında oldukları gerekçesiyle açıklanır. Komplo teorilerinin düşünce yapısına kapılanların aslında şüphecilikten uzaklaştığını belirtmiştim. Peki uzman görüşünü sorgulamanın olumlu bir şey olarak kabul edilmesi gerekmez mi? Aydınlanmanın ideali insanın kendi aklıyla gerçeğe ulaşması değil midir? Makalenin bu bölümünde, uzman görüşünü sorgulamanın veya reddetmenin mutlak bir şekilde doğru epistemolojik seçenek olmadığını savunuyorum. Şüpheli yaklaşımın bilimsel bilginin üretiminin ve yayılmasının önemli bir ögesi olduğunu, bunun yanında komplo teorileriyle özdeşleşen akıl yürütme tarzının şüpheden hareket etmekle birlikte, şüphe duyulan önermelerin yerine daha dogmatik inançları koyma eğiliminde olduğunu önceki bölümlerde vurguladım. Komplo teorilerinin epistemolojik açıdan bu girift yapısı, onların eleştirisine dair önemli bir ayrıntıyı ortaya koyuyor: Bilimsel yargılara yaklaşım konusunda, komplo teorileri bilginin üretilmesi, iletilmesi ve tartışılması sürecinde gerçekleşen yapısal sorunlar sonucunda doğan epistemolojik boşluklara yerleşiyor. Epistemolojik boşlukların ise uzmanların uyguladığı metodoloji, ana akım bilimsel görüşün ardındaki araştırmaların eksik olması gibi bilime dair içsel nedenleri olabileceği gibi, dışsal sosyolojik nedenleri de olabilir. Uzmanların rolüyle ilgili içsel sorunlara örnek olarak, günümüzde –özellikle tıp, farmakoloji ve psikoloji alanlarındaki— akademik

çalışmalarda ulaşılan belirli sonuçların yeniden elde edilme oranının olması gerekenden düşük olması durumunu tanımlayan tekrarlanabilirlik krizi¹² (*İng.* replication crisis ya da reproducibility crisis) verilebilir. Uzman görüşlerine itibar edilmemesini savunan popülist anti-entelektüelizm ise dışsal sorunlara bir örnektir. Örneğin, ABD’de Trump’ın başkanlık döneminde bizzat Trump’ın, ona yakın Cumhuriyetçilerin ve Fox News gibi medya kuruluşlarının koronavirüsle ilgili açıktan iddiaları veya imaları bilim insanlarına yönelik güveni zedelerken komplo teorilerine olan inancı beslemiştir (Uscinski vd., 2020, s. 3). Bu tür içsel ve dışsal sorunların varlığı uzman görüşlerinin bilimsel ve toplumsal rolünü mutlaklaştıramayacağımızı gösterir. Aksine, komplo teorilerinin yaygınlaşması, başka etkenlerin yanı sıra uzman görüşünün otoritesi konusunda toplumsal bir problem olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Tüm bunlara rağmen, bilimin kolektif bir etkinlik olması nedeniyle, gerek toplumun bilimsel bilgiyle olumlu bir şekilde ilişkilmesi, gerekse de bilimsel bilginin sağlıklı bir şekilde üretilebilmesi açısından uzman otoritesi gerekli ve ilerleticidir. Bilimsel otoritenin “sarsılmasına” veya sorgulanmasına neden olan kimi içsel problemler, genellikle bilimsel çalışmaların ideal koşullarda değil, insanlığın somut problemlerine –sorunun hayatiliğine göre mümkün olduğunca hızlı— çareler üretmek üzere yapılmasına bağlıdır. Bu durumun en yakın örneği COVID-19 salgınında ortaya çıkmıştır. Pandemiyle birlikte akademik bilginin üretilmesi konusunda birçok problem doğdu. Makaleler geri çekildi, bazı uzman epidemiyologların görüşleri şiddetle eleştirildi. Ön baskı (preprint) siteleri bir kısmı gerçek dışı veya hayli spekülatif temellere dayanan model ve analizle doldu bunun üzerine iki önemli açık erişim sunucusu olan bioRxiv ve medRxiv, kullanıcılarına yalnızca *in silico* verilere dayanan (yani bilgisayar ortamındaki çalışmalarda desteklenmekle birlikte gerçek biyolojik koşullarda denenmemiş olan) çalışmaların yayınlanmayacağı duyurusunu yaptı.

Salgının erken döneminde yapılan çalışmalar, hızlı bir şekilde öngörüle bulunma ihtiyacını karşılamaya çalışıyordu. Bu nedenle, tek tek olgular arasındaki nedensellik ilişkilerini açıklamak yerine, betimleyici şekilde, istatistiksel korelasyonlara dayalı olarak yürütülüyorlardı (Findl ve Suárez, 2021, s. 107). Betimleyici çalışmalar kendi alanında belirli bilimsel ölçütlere göre gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte, bu tür çalışmalar genellikle doğrudan neden-sonuç ilişkilerine odaklanmak yerine önceki bir duruma dayanarak sonraki

¹² Tekrarlanabilirlik krizi konusunda bkz. (Baker, 2016).

durumların öngörülmesini amaçlar. COVID-19 modelleri ampirik veriye uygun tahminlerde bulunan istatistiksel modellemeye, virüsün yayılım yollarını simüle eden mekanistik modellere veya bunların hibrit uygulamalarına dayanır. Modelleme sırasında ister istemez başlangıçta benimsenen belirli beklenti ve hipotezler devreye girmektedir. Örneğin, pandeminin başlangıcında, bağımsız bir halk sağlığı araştırma merkezi olan IHME'nin (The Institute for Health Metrics and Evaluation) ortaya koyduğu model simetrik bir çan eğrisi öngörüsünde bulunduğu için can kaybının oldukça düşük olacağını tahmin etti. Fakat gerçek eğrilerde, günlük ölüm sayılarındaki düşüş daha uzun bir döneme yayıldı ve buna bağlı olarak öngörülene göre çok daha fazla ölüm gerçekleşti (Findl ve Suárez, 2021, s. 13). Sonraki dönemde IHME analizi asimetrik eğrileri içeren bir güncelleme yaptı. IHME dışındaki bazı modeller SARS-CoV-2'nin yayılımının diğer salgınlardaki yayılıma benzer bir desene sahip olacağı öngörüsüne dayanıyordu. Oysa devletlerin aldığı kapanma önlemleri ve kişisel olarak alınan önlemler, bu standart yayılım eğrisinde bir değişim meydana getirdi. Yeni IHME modeli önceki salgınlarla pandemide alınan önlemlerin etkisini birleştirmeye çalışıyordu fakat bu sefer de SARS-CoV-2'ye özgü nedensellik etmenlerini içermiyordu.

Bu makalenin odaklandığı alan bilim sosyolojisi ve doğrudan COVID-19 çalışmalarındaki epistemolojik problemler olmadığından, öngörü ve nedensellik ilişkisine dair bu problemlerin ayrıntısına girmeyeceğim; bu örnek üzerinden ortaya koymak istediğim husus, kullanılan bilimsel yöntemlerin ilgili probleme ve disipline bağlı olarak kesin öngörülerde bulunulmasını sağlayamayabildiği, özellikle toplumsal sorunlara acil çözüm gerektiğinde bilimin bir açıdan mecburî olarak el yordamıyla ilerlediğidir. Bu durumda, bilimin epistemolojik temelleri açısından önemli bir problem açığa çıkmaktadır: Yanılabilirliği açık olan bilimsel otoritelere ne derecede güvenebiliriz? Bu soru şimdiye kadarki tartışma açısından kilit önemdedir, zira komplo teorileri (bilimsel sonuçlara doğrudan temas eden konularda üretildiğinde) bilimsel otoritelere meydan okunması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu meydan okumanın temelinde ise (şüphencilik sonradan söylemde kalsa dahi) mevcut kanıtlara ve metodolojiye şüpheyile yaklaşılması gerektiği söylemi öne çıkarılmaktadır.

Modern dönemde, bilginin asıl kaynağının felsefi otoriteler yerine akıl yürütme ve gözlem olduğu görüşü ağırlık kazanmış ve kesinlik açısından bireyin deneyimi esas alınmaya başlamıştır (Hacking, 1975; May, 2011). Aristoteles'in felsefi ve bilimsel konularda otoritesinin sorgulanması Orta Çağ'da da yapılmış olmakla

birlikte, fizikte Aristotelesçi yaklaşımın terk edilmesi ve genel olarak doğa bilimlerinde yüzyıllardır ders kitabı olarak benimsenen klasikler yerine doğanın kendisinin “okunması” tavsiyesi bu saikle ortaya konmuştur. Dolayısıyla, tıpkı reform hareketinin insanla Tanrı ilişkisinde kiliseyi aradan çıkarmak gerektiği söyleminde olduğu gibi, bilimde de insanın doğayla ilişkisinde eski otoritelerin aradan çıkarılması gerektiği, kendi aklına ve gözlemine güvenen bireyin bilimsel bilgiyi elde edebileceği öne sürülmüştür. Ian Hacking, bu dönüşümün kavramlardaki karşılığına ilginç bir örnek verir. Orta Çağ’da bir varsayımın “olası” olarak değerlendirilmesi, o varsayımın otoritelerin metinleriyle çelişmediği, bu metinler tarafından desteklendiği anlamına gelirken, modern dönemle birlikte kavramın anlamı değişmiş ve bir durumun olası oluşu, bugün kullandığımız anlamda, belirli bir önermeyi destekleyen kanıtların bulunduğu anlamını kazanmıştır (Hacking, 1975, s. 21-22). Bir başka deyişle, yalnızca bilginin kaynağında değil, aynı zamanda bilginin kesinliği konusunda otorite merkezlikten kanıt merkezliğe doğru bir dönüşüm gerçekleşmiştir.

Böylesi bir dönüşümün gerçekleşmiş olması, modern bilimde ve epistemolojide otoritenin her türlüşününün reddedildiği şekilde yorumlanmamalıdır. Kanıtın elde edilmesi ve bilimsel bilginin üretilmesi belirli bir metodolojiyi; bu metodolojinin uygulanması ve kanıtın toplanması ise belli bir uzmanlık seviyesini gerektirir. Uzmanlığa sahip olan kişi, bilimsel otoritenin yeni kaynağıdır. Modern otoritenin skolastik otoriteden farkı ise bilginin sağlamasının yapılmasında insan-doğa ilişkisinin nihaî temel olarak kabul edilmesidir. Bu anlamda, her türlü otorite ve bu otoritelerin ortaya koyduğu bilgi sorgulanabilir. Bu sorgulama işlemi ise sorgulayan öznenin bilimsel araştırma yoluyla (yani gözlem, deney ve metodoloji temelinde) karşı çıktığı varsayımı çürütebilmesi ihtimalini içinde barındırır. Sonuç olarak, modern bilimde bilgiyle ilgili otoritenin bireyin kendi bilme yetisinin ötesinde bir erke devredilmesine karşı bir tutum bulunduğunu söyleyebiliriz.

Bilimin günümüzdeki karmaşık, yapılandırılmış, branşlaşmış ve tek bir bireyin bilişsel becerilerini hayli aşan karakterine bağlı olarak, tüm bilimsel disiplinlerde otoritenin tanıklığı gittikçe daha önemli hale gelmektedir. Birey, kaçınılmaz olan kişisel yetersizlikleri sonucunda, kanıtları elde etme, yorumlama ve bilimsel bilgi olarak sistemleştirme aşamalarında başkalarının tanıklığına güvenmek zorundadır. Bunun da karşılığı bilimsel otorite(ler)dir. Tekrar vurgulayalım ki, otoritenin tanıklığının kişisel gözleme tercüme edilebilirliği ve kişisel sağlama ve denetim mekanizmaları, en azından teoride, esastır. Yani, bir otoritenin tanıklığı yoluyla

yüzeysel olarak edinilen bilgi, otoriteyi esas alan bireyin, gerekli eğitim, beceri ve çaba ile disiplinler derinliğe potansiyel olarak ulaşabileceği örtük varsayımını beraberinde getirir. Pratikte ise bireyin her dalda uzmanlaşması neredeyse imkânsız olduğundan tanıklığına başvurulmuş bilimsel otoriteler büyük oranda otorite olarak kalmaya devam ederler. Herhangi bir bireyin öznel deneyimi açısından ele aldığımızda, otoriteler bireyin güvenebileceği ve keşfedebileceği epistemolojik alanı hayli genişletmiş olurlar. Kolektif olarak ele aldığımızda ise, otoritenin tanıklığına dayalı güven mekanizması bilimsel bilgi üretiminde epistemolojik ağların kurulmasını sağlar. Her araştırmacı kendi sınırlı görme yetisiyle, bir file dokunan körlerin fili farklı şekillerde tanımlamasında olduğu gibi, filin (doğanın/araştırma nesnesinin) belirli bir yerine dokunur ve temas ettiği gerçekliği kendi perspektifinden değerlendirir. Yalnız şu da var ki, bilimdeki bu otorite ağları hakkında epistemolojik farkındalığa sahip olan araştırmacı, file dokunan körlerle ilgili anekdottaki tasvirin aksine, filin bütününi kendi dokunduğu kısma göre tanımlamayacaktır.¹³ Her araştırmacının kendi sınırlı bilgisi filin gerçekliğini kısmi olarak yansıttığından, araştırmacı, uzmanlık ilişkilerini yansıtan bilgi haritasına bağlı olarak, filin kimi yerlerinin belirgin, kimi yerlerinin flu olduğu bir resme sahip olur. Bir sinirbilimci sınırlı astronomi bilgisine sahip olsa da astronomların epistemik seviyelerince temsil edilen bilimsel birikimi dışarıdan, kapıları kapalı olarak görmektedir. Astronomi kitaplarına elini attığında veya bir uzmanı ayrıntılı dinlediğinde, kendisinin de zamanla yetkinlik kazanabileceği bir alan olduğunun, kendi sınırlı bilgi kapasitesinin artabileceğinin farkındadır. Bu durum bariz bir gerçek olsa da metodoloji-sosyal epistemoloji bağlantısı açısından önemlidir. Bir uzmanın bilgi düzeyine uzmanın bilgisinden yararlanan kişilerin de erişme potansiyelini taşıması sayesinde, doğrudan gözlem ve araştırmayla elde edilebilecek bilginin otoriteye aktarımı gerçekleşmiş olsa da otoritenin epistemolojik rolü diğer bireylere yönelik obskürantist (bilmesinlerci) bir pozisyonu doğurmaz.

Bilimsel devrim ve aydınlanma ile birlikte, epistemik otoritenin salt otoriteden akla sahip bireye aktarılması tarihsel olarak ilerici ve metodolojik açıdan olumlu bir ilke olarak değerlendirildiğine göre, bilimsel bilgide otoriteye dönüş “elitist” bir geri adım gibi görülebilir. Bu durumda, genel olarak bilimi ve belirli bilimsel otoriteleri

¹³ Bilim insanlarının gerçeklikle teması çok katmanlı ve karmaşık bir mesele olduğundan, sözü edilen epistemolojik bilincin felsefi temeli kolay edinilemeyebilir. Örneğin, bu tür bir farkındalığın olmaması durumunda bilime yönelik genel yaklaşım bilimsel emperyalizme teslim olabilir. Bilimsel emperyalizm, prestijli bir daldaki bilim insanlarının metodolojik açıdan kendi disiplinini aşırı ön plana çıkarması veya bu tür bilimsel disiplinlerin diğer disiplinlerin beklenti ve metotları üzerinde tahakküm kurması durumudur.

kökten sorgulayan kişi bu ileri mevzide direniyor mu olacaktır? Kuşkusuz, otoriteye belirli bir epistemik rol biçilmesi mutlaka katıksız dogmatizm anlamına gelmez. Çağdaş bilimdeki otorite yine kişinin akıl yürütme becerisi ve gözlemi, kanıta dayalı bilgiyi temel alır. Bu nedenle otorite sorgulanamaz değildir, aksine, otorite olarak görülen mercinin bu kıstasları taşıyıp taşımadığı da yine bireyler tarafından gerçekleştirilebilecek bir sorgulanmayla anlaşılabilir. Dolayısıyla, modern bilimin gelişimi esasında şüpheciliğin organize olmuş halini beraberinde getirmiştir (May, 2011). Bir argümanı salt otoriteye dayanarak ortaya koymak mantıksal bir safсата olarak görülür; fakat kişisel olarak görüşlerimizi belirlerken ve savunurken ister istemez belirli noktalarda otoritelere başvururuz. Özü itibariyle, otoriteye bilgi kaynağı olarak başvurma durumu modern bilimle birlikte ortadan kalkmamıştır. Değişen şey, otoritenin kanıta dayalı bilimsel bilgiyi temel alan bir nitelik kazanmasıdır.

Otorite yalnızca bu metodolojik önkabulün içerisinde anlamlı bir yere yerleşir. Bunun da temel sebebi pragmatiktir. Zira bilim, tüm disiplinler ve gittikçe genişleyen çığ gibi veri bolluğu düşünüldüğünde oldukça karmaşık, kuramsal ve metodolojik çeşitliliği olan ve farklı alanlarda farklı tür uzmanlaşmalar gerektiren bir etkinlik haline gelmiştir. Bir disiplinindeki keşfin, diğer disiplinlerdeki araştırmacılar tarafından algılanıp kabul görmesi, teknolojik uygulamalara aktarılması, gündelik yaşam tercihlerini etkileyerek sıradan bireye fayda sunması gibi katmanları düşünüldüğünde, birileri bizim adımıza bilimsel süzgeç görevi görmeli ve bilgiyi sindirilecek hale getirmelidir. Bilimsel bilgiyi dışsallaştıranlar ise, araştırma raporunu yazarken disiplin dışı okuyucuyu gözeten araştırmacının kendisinden tutun da bilim muhabiri gibi aktarıcı uzmanlar ya da bilimsel sonuçları “toplumsallaştıran” politika geliştiriciler, siyasetçiler, analistler vb. olabilir.

Bilimin epistemolojik, mantıksal ve metodolojik temelleri hakkında belirli bir birikime sahip olan, çağın sorunlarına eleştirel yaklaşan entelektüel bireyi temel alırsak, bilginin otorite aracılığıyla süzülerek iletiminin gerek bilgi kaynağı gerek alıcı açısından zorunlu ve olumlu bir yanı bulunmaktadır. Bilimin toplumla ilişkisinde ideale değil genele bakıldığında ise kuşkusuz sayısız problem ve yetersizlik mevcuttur. Örneğin, yüzeysel tarzda bilimcilik olarak niteleyebileceğimiz bir yaklaşım, bilimin metodolojisini ve yanılabilirliğini yeterince özümsemeden, sunulan bilgi kapsüllerini içi hiç açılmayacak ve sorgulanmayacak şeyler gibi görme eğilimi olduğunda doğar. Kapsül mutlaka kötü bir şey olmayabilir, nihayetinde

bilimsel bilgiyi değerlendiren özne, her zaman onun tüm çetrefilli kısımlarıyla içli dışlı olmak zorunda kalan bir meslektaş, bir felsefeci veya bilim yazarı olmak zorunda değildir. Fakat spesifik bir bilimsel verinin pragmatik yararından bağımsız olarak, bilimin çıktılarını hiçbir sorgulama olmaksızın benimsemek, bilimsel kabuller açısından komplocu düşünüş tarzının karşıt kutbu olarak tanımlayabileceğimiz “resmî” bir söyleme tabi olma sonucunu doğuracaktır.

Varmaya çalıştığım nokta kısaca şöyle özetlenebilir: Bilimsel bilginin toplumsal epistemolojik ağlarda üretilmesi ve iletilmesi süreçlerinde otoritenin tanıklığına başvurulması zorunludur; bu nedenle epistemolojik otoriteden arınmış bir bilim anlayışı gerçekçi değildir. Dolayısıyla, bilimin demokratikleştirilmesi kisvesi altında dile getirilen sığ popülist eleştirilerin ve bu zeminde gelişen komplocu düşünüş tarzının dayanakları geçersizdir. Fakat, otoriteyi mutlaklaştırma eğiliminde olan yüzeysel bilimci yaklaşım da aslında aynı şekilde otoritenin pragmatik işlevini yeterince özümseyememiştir. Bu nedenle, bilimi yekpare bir etkinlik olarak görür ve otoritenin her şeyden önce bilimin çoğulcu karakterinin ağ yapısını tesis etmede rol oynadığını fark edemez. Kısacası gerek bilim karşıtı tutum, gerekse de bilimi “resmî söylem” haline getiren tutum otoriteyi bilim ile bilim-dışı olan arasındaki ilişkiye sıkışmış olarak algılamaktadır. Belirli bir alandaki bilimsel bilginin, ürettiği disipline özgü içsel ve girift karakteri, diğer bilimsel alanlar ve uzmanlıklarla olan ilişkisi ve gündelik hayatın¹⁴ epistemolojik zeminine dahil olması gibi farklı katmanları bulunur. Belirli bir alanda uzmanlığı olan kişi, genel bir değerlendirme yaparken veya kendi sonuçlarının bağlı olduğu değişkenleri ele alırken, başka alanlardaki yeterliliği daha az olduğundan, hatta kendi alanında dahi her şeyi bilen bir aşamaya muhtemelen ulaşamayacağından,¹⁵ kanıtın otorite dolayımına başvurmak zorundadır. Bilim, tek bir zihinde tüm yetkinliğiyle ortaya çıkamaz, özünde kolektif bir etkinliktir. Bu durum, tek bir zihindeki bilimsel bilginin görelî bir karaktere sahip olduğu, güvenilemez olduğu anlamına gelmez. Kanıtın otoriteye

¹⁴ “Gündelik hayat” epistemolojisinin yalnızca sosyal boyutları açısından değerlendirilebilen bir alan olduğu, nihayetinde bilimin gerçek epistemolojik sorunları ve gerçek epistemik statüsü karşısında bu katmanın daha değersiz veya daha fazla yanılularla dolu olduğu itirazı yapılabilir. Oysa yüksek görülen bilimsel disipline ait içsel epistemik pozisyon aslında bir idealdir ve bilimsel bilginin yukarıda sözünü ettiğim epistemik ağlarda dolaşımı olmaksızın, bilimsel ilerleme ve disipline içkin olarak üretilen bilginin sınanması, kolektif olarak özümsemesi ve sistematize edilmesi de mümkün olamaz.

¹⁵ Zamanının tüm bilgisine sahip kişi unvanı Aristoteles, da Vinci, Leibniz, Thomas Young gibi isimlere yakıştırılmıştır. Günümüzde ise artık böylesi bir durumun imkansız hale geldiği kabul edilmektedir. Tek bir alanda bile bu durum neredeyse imkânsızdır; örneğin Henri Poincaré'nin zamanının tüm matematigini anlayabilen son kişi olduğu öne sürülür (Ginoux ve Gerini, 2013, s. vii).

aktarımı sayesinde, kişisel açıdan geliştirilen bilimsel perspektif ile bilimin kolektif temeli arasında bağ kurulmaktadır.

Otoritenin bilimin pratiğinde kaçınılmaz oluşunun belirli toplumsal problemlerin de kaynağı olduğunu belirtmiştim. Bu problemlerin en güncel olanlarından biri, bu makalede ele alındığı üzere otoritenin sırf otorite oluşu nedeniyle sorgulanması ve bunun sonucunda, komplocu düşünüş gibi bilim dışı pozisyonlara savrulma durumudur. Otoriteye atfedilen, kanıtı ve doğru metodolojiyi temsil gücü, bilimde şüpheli yaklaşımın kısmî de olsa askıya alınması anlamına gelir. Tersinden bir düşünüşle, buradaki handikap neden komplo teorisyenliğinin otorite sorgulayıcı bir tonda ortaya çıktığı hakkında fikir vermektedir. Komplocu düşünüşte sıkça ortaya çıkan bir örüntü, bilimsel otoritelerin veya kamu otoritelerinin bireyin kişisel sorgulayıcı yaklaşımına zıt bir karakteri olduğudur. Bir önceki bölümde vurguladığım üzere, belirli durumlarda elbette –bilimsel otoriteler de dâhil olmak üzere— otoriteler toplumdaki belirli gerçekleri saklama yoluna gidebilirler. Fakat bu durum, otoritenin epistemolojik rolüyle ilgili içsel bir olumsuzluk anlamına gelmediğinden, komplo temelli yaklaşımlar, otoriteden bağımsızlaşmanın gerçek bir fikrî bağımsızlık getireceği söylemlerinde haklı değildirler ki bu yaklaşımlar zaten çoğunlukla kendi alternatif otoritelerini tesis etmeye çalışırlar.

Yukarıdaki sonuçlara bağlı olarak, otorite konusunda popülist (kelimenin olumsuz anlamında) bir epistemolojik tavır olarak, belirtilen her bir görüşün sahibine eşit şekilde otorite atfedilmesi (dolayısıyla otoritesizlik) ne kadar faydasız ve problemlidir ise, bir konuda yalnızca otorite sahibi olanlar (örneğin bilim insanları, hekimler) görüş belirtmelidir ve yalnızca bu görüşlere itibar edilmelidir yaklaşımı da bir o kadar problemlidir. Birinci yaklaşımda –en iyi ihtimalle— uzman olmayan kişinin bireysel olarak kanıtı dayalı bilgi edinme becerilerini abartma durumu ve buna mukabil uzmanlığın temeli olan eğitim düzeyi, analiz becerileri ve bilgi birikiminin önemsenmemesi söz konusudur. İkinci durumda ise uzmanlığa ilişkin bir abartı söz konusudur; öyle ki gerekli formel eğitimden yoksun olsa bile kişinin bireysel olarak kanıtı dayalı çıkarsamada bulunabileceği gerçeği yok sayılmıştır. Bu iki yaklaşımın da ihmal ettiği gerçek, bilimin epistemolojik temelini toplumsal olarak kişisel kanıtı dayalı muhakeme becerileriyle bu beceriye sahip olduğu belirlenen diğer özneler arasında bir sentezin gerçekleşmesi ve bilimsel bilginin işbölümüne dayalı bir toplumsal iletişim boyunca yayılıyor oluşudur.

Bu iki aşırılık arasındaki makul bir ara yol olarak, her görüşün belli ölçüde ciddiye alınması fakat uzman görüşlerine öncelik tanınması önerilebilir. Bulgulayıcı açıdan en kapsayıcı çözüm, özellikle bilimsel açıdan yeni araştırmalara ihtiyaç duyulan konularda olumlu bir önyargı geliştirmek, alternatif görüş kimden gelirse gelsin dikkate almak ve belirtilen her görüşün sahibine belirli bir alan açmak olacaktır. Burada, özellikle aşı karşıtlığı gibi hayatî meseleler açısından şu farkı vurgulamakta fayda var. Kastettiğim şey, “alternatif görüşün argümanı ve epistemik temeli ne olursa olsun, mevcut bilimsel kabullerle eşit muamele görmelidir” gibi kaotik ve yıldırıcı sonuçları olabilecek bir önerme değildir. Bir argümanın geçersizliği sayısız veri ve araştırmayla ispatlanmış olabilir veya argüman ortaya sürülürken, baştan itibaren karşı-argümanlar ve buna uygun veriler bilinçli veya bilinçsiz olarak göz ardı edilmiş olabilir. Vurgulamaya çalıştığım şey, asıl olarak toplumsal sınaması hiç yapılmamış veya yetersiz yapılmış argümanlarla ilgilidir. Başlangıçta ne kadar sağduyuya aykırı gözüksün ve kimden gelirse gelsin (uzmanlığı olmayan kişilerden vs.), öne sürülen argüman, şüpheli bir metodoloji ve olası toplumsal etkileri açısından ciddiye alınmalıdır. Bu durum aynı zamanda komplo teorisi takipçilerinin kendi görüşlerinin bilimsel otoriteler tarafından bilinçli olarak sümen altı edildiği izlenimini de en azından teorilerinin ilk olarak dolaşıma girdiği dönemde bir nebze azaltabilir.

Uzman görüşüyle kamusal tartışmanın bütünleştirilmesinde bir başka problem ise şudur: Uzmanlık seviyesini nasıl ve hangi ölçüte göre belirleyeceğiz? Formel eğitim düzeyini baz almak, belirli bir fikir verse de aşırı indirgeyici olacaktır. Çünkü bu makalede temel aldığım ideal akademik altyapı, aslında belirli bir konudaki uzmanlığın yanı sıra bilimin ne olduğuna dair felsefi farkındalığı da içeriyor. Formel eğitim programlarında ise genellikle bu tür bir felsefi-metodolojik temelin yeterli ölçüde içerilmediğini biliyoruz. Sonuç olarak, bilimsel bilgi birikimi ve bilim konusundaki farkındalığı tek tek kişiler nezdinde ölçmek çok zor olacaktır. Dahası, bu güçlük, otoritenin belirlenmesinde otoritenin kim olacağı gibi bir tür sonsuz geriye gidiş problemini doğuracaktır. Formel eğitimin sağladığı yetkinliğin bu türden sınırları olması ise genel olarak bilimsel iletişimin kamusal ayağını daha da önemli hale getirmektedir.

Otoritenin tanıklığına başvurmanın –bu durum mutlakaştırılmadığı sürece— bilimin gelişiminde olumlu bir rolü olduğunu kanıtlamaya çalıştım. Bununla birlikte, bu olumlu rol tanıklıkla ilgili genel epistemolojik sorunları tamamen bertaraf etmeye yeterli değildir. Bilimsel açıdan ne tür yararları olursa olsun,

nihayetinde başka birinin tanıklığı ikinci dereceden bir kanıt sınırdır; bu nedenle de dolaylı olarak elde edilen bilginin doğrudan bilgiye dönüştürülmesi temel bir problem olarak kalır. Makaledeki son bir analiz olarak bu soruna eğilmeye çalışacağım. Başka birinin tanıklığından kaynaklanan bu tür epistemolojik problemlere karşı küresel indirgemecilik ve yerel indirgemecilik yaklaşımları ortaya atılmıştır (Leonard, 2021). Küresel indirgemecilik, başka insanların tanıklığına aksi bir yönde veri yoksa güvenilmesi gerektiğini ve bu tanıklığın kanıt olarak değerlendirilebileceğini varsayar. Yerel indirgemecilik ise belirli bir kişinin güvenilirliğine ilişkin olumlu yönde veriye dayanarak ilgili kişinin tanıklığını benimseyebileceğimizi öne sürer. Bunun yanında, bu makalede ele aldığım bilimsel otorite problemi, sosyal epistemolojide otoriter tanıklık başlığı altında tartışılmaktadır.

Küresel indirgemecilikte, kanıt ile tanıklığı aynı kategoriye sokmaya dair problemlerli bir eğilim söz konusudur. Nihai bir değerlendirmede, tanıklığın bir çeşit kanıt olduğunu, dolayısıyla kanıtın bir alt kategorisi olarak ele alınabileceğini kabul ediyorum. Öyle ki şimdiye kadar olan bölümde zaten tanıklığa başvurmanın kaçınılmazlığını kanıtlamaya çalıştım. Buna rağmen, tanıklık doğrudan elde edilen ampirik kanıt kadar güvenilir değildir, çünkü yine yukarıda vurguladığım gibi, başkasının (otoritenin) tanıklığı bilimsel yöntemde bireyin kendi tanıklığı ile desteklenebilme potansiyeli (sınanabilirlik) sayesinde anlamlıdır. Yerel indirgemeciliği ise buradaki sorunlar açısından uzman otoritesi bağlamında sınırlandırabiliriz, çünkü aslında uzman otoritesi spesifik tarzdaki bir yerel indirgemeciliktir. Yerel indirgemecilikte, kişinin güvenilirliğine dair önceki deneyimi temel alırken, uzman otoritesinde kişinin güvenilirliğini, kişinin dahil olduğu sosyal kuruma (bilimsel kurumlar) ve düşünce geleneğine dair deneyimimize bakarak değerlendirmiş oluruz.¹⁶ Uzman görüşünün otorite olarak kabul edilmesi, temelde öznenin bireysel kısıtlılığına karşı pratik bir çözüm olarak ortaya çıkar. Bir kişinin kişisel tanıklığının ve yargısının yerini, o kişinin uzmanın tanıklığına dair tanıklığı, yani uzmanın kurumsal arkaplanına dair yargısı ve duyduğu güven almıştır. Tanıklığa duyulan güvenin ardında, yukarıda da belirttiğim gibi, örtük olarak, kişinin gerekli eğitim ve bilgi birikimini edindiği koşulda kendi yargısının uzmanın

¹⁶ Yerel indirgemecilik uzman otoritesini daha da daraltmak ve onun güvenilirliğini arttırmak amacıyla kullanılabilir. Örneğin, "X adlı hekime güveniyorum, çünkü daha önceki teşhisleri hep doğru çıktı" gibi değerlendirmeler yapılır. Fakat, bu durum otoritenin genel ve uzmanlık biçimlerinin tamamen ayrık olduğu anlamına gelmemelidir, çünkü aslında bu değerlendirmede de uzmanlaşmaya dair bir yetkinlik tespiti söz konusudur. Tersinden de, kişinin güvenilirliğinin yerel olarak tespiti o güvenilirliğin uzmanlık şemsiyesi altında oluşuyla perçinlenmiştir.

yargısıyla örtüşeceğine dair örtük kabulü yatar. Bu nedenle pratik bir aktarım söz konusudur; yargı yetkisi sonuçlara dair yüzeysel bilgi eşliğinde uzmanın temsilciliğine devredilir. Uzmanlık ile ortaya konan epistemik temeli, bilimin günümüz aşamasının karmaşıklığı ve teori yüklü oluşunu göz önünde bulundurursak, tamamen devreden çıkaramayız. Bu durumun bireyden topluma giden karşılığı ise şudur: Kişinin bireysel yargıları da “uzman görüşü” haline gelebildiği; yani bilimin tarihsel-toplumsal birikimiyle mümkün olan belirli bir tedrisattan geçtiği ölçüde yetkinleşir. Dolayısıyla, bireysel olan kolektif olanla çift yönlü, kısmî ve araçsal indirgenebilirlik üzerinden sıkı sıkıya bağlıdır. Doğrudan kanıt ve bilginin değerlendirilmesindeki sosyal araçlar birbirinin yerini tutamaz. Bu durum da kolektif olanın bireysel olana kesin ve kapsayıcı bir şekilde indirgenemeyeceğini ortaya koyar.

Bu bölümde, bilimin kolektif yanının ve dolayısıyla uzman otoritesinin indirgenemezliğine rağmen, neden tanıklığın otoriter biçimini de koşulsuz olarak olumlayamayacağımızı göstermeye çalıştım. Gerek öznel gerekse de dışsal-kolektif epistemolojik kaynakların her birinin sınırlı yanları bulunur ve özellikle toplumsal yargıların bütünleşmesinde birçok sürtüşme gerçekleşir. Bu sürtüşmeler ancak kısmen çözümlenebilir; uzmanlığa dayalı otorite bu nedenle kendi epistemolojik sınırlılıklarına sahiptir. Örneğin, yurttaşların kimin uzman olduğunu belirleyebilen bir yetkinliğe sahip olmaları gerekir (Goldman ve O'Connor, 2021). Halkın genelinin eğitilmiş olduğu durumda dahi uzmanlık referansı net bir şekilde verilemeyebilir. Aynı konuda iki uzmanın birbirinden farklı hatta zıt görüşü olabilir ki bu durum da epistemoloji açısından başka birçok problemi doğuracaktır (bkz. Goldberg (2021, s. 12556-12557)). Özellikle bir meselede uzmanların konsensüsünün geçerli olmadığı durumlarda, epistemik temsilci atama durumu çetrefilli bir hal aldığından, kişinin kendi değerlendirmesi (tabii ki yine o özne açısından) belirleyici hale gelecektir. Uzman görüşlerindeki ihtilaf, bilime karşı şüphecilik doğuşunun nedenlerinden biridir, hatta yer yer anti-entelektüalizmin ve komplocu düşünüş tarzının dayanaklarından biri haline getirilmektedir. Bu durumda, bilimsel bilgiyi dışarıdan değerleyen kişideki izlenim şu şekilde ortaya çıkabilmektedir: “Zaten uzmanlar da aralarında anlaşamıyorlar (veya biri diğerinin görüşlerini açıkça çürütemiyor). O halde, *i.* ortada net bir bilimsel kanıt yoktur, *ii.* iddia edilen uzmanlık temelsizdir (hatta manipülatif ve düzenbazdır) veya *iii.* İhtilafın varlığı ana akım bilimsel kurumların genel çıkışsızlığının ve yozlaşmışlığın delilidir. Varılan bu yüzeysel sonuçlardan üçüncüsü bilime karşı en radikal karşıt tutum olarak kolaylıkla komplo teorilerine giden yolun taşlarını döşeyebilmektedir. Bu soruna bir çözüm

olarak, ihtilaflar şüpheli yöntemin ilkeleri temelinde kabullenilmeli ve yapıcı bir şekilde aşılmaya çalışılmalıdır. İhtilafları temel alarak kolaylıkla bu tür sonuçlara varılmasından ise asıl olarak, bilimin genel bir ilkesi olan fikrî çatışmayı tamamen olumsuz bir olgu olarak kodlayan düşünce yapısı sorumludur.

Sonuç

Bilimde ideal bir nesnellik, öznenin insanî sınırlılıkları açısından olanaksızdır. Öznel değerlendirme ise kolektif olarak üretilen ve nesnellığe yakınsamaya çalışan bilimsel etkinlikle sürekli bir etkileşim içindedir. Bu etkileşim içerisinde, otoritenin tanıklığı kaçınılmaz olarak devreye girer. Bilginin kamusallaşması canlı bir tartışma ortamı ile sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilir. Bu da söz hakkının otorite sahibi ile sınırlandırılmasının sorunlu olduğu anlamına gelir. Bilimsel bilginin ham veriden “gerçeklere” dönüşmesi ilişkisel bir süreçtir. Bu da herkesin kişisel otoritesinin sınırlı olduğu, belirli bir alana ilişkin profesyonel yetkinlik ne denli yüksek olursa olsun o alanda otoritenin sınırsız hükmünün olamayacağı anlamına gelir. Bu çözümlemenin pratik alandaki en hayati sonucu şudur: Komplocu düşünüş tarzı ve günümüzde buna bağlı olarak gelişen aşı karşıtlığı gibi akımların epistemolojik sorunları kamusal tartışma aracılığıyla açığa çıkarılmalıdır. Kimi durumlarda, bilim savunuculuğu altında, bir bilimsel problem konusunda ana akım düşünceyi sorgulamanın (belirli bir aşıdan şüphe duymak vs.) kendisi bilim karşıtlığıymış gibi etiketlenabiliyor. Oysa sorun, ilk etapta duyulan şüphe ile kanıt (ve kanıt yokluğu) arasında makul bir ilişki kurulamadığında ortaya çıkar. Belirli bir aşıyı reddetme örneğinde, kişisel kaygı, bilgi eksikliği veya belirli bir manevî görüş, hatta mevcut bilimsel bilgiler doğrultusunda haklı sayılabilecek çekinceler ve eksiklikler temeldeki neden olabilir. Herhangi bir nedene bağlı olarak aşı olmayı reddeden bir kişiyi aşı karşıtı olarak damgalamak ve konuyu komplo teorilerine bağlamak bu nedenle sakıncalıdır. Kişisel veya bilimsel temellere dayalı şüpheli tutumla aslında şüpheli olmayan, komplocu düşünüş tarzı birbirinden net olarak ayrılmalıdır.

Makalenin bu ilk sonucu genel bilimsel ilkelere dayandığından nispeten daha açıktır. Bu denli açık olmayan diğer sonuç ise şudur: Bilimsel gelişimin kolektif mantığı, bireysel düzlemde birbirine zıt olan iki kutbu, şüphelilik ile otoriteye güveni bütünleştirmeyi gerektirir. Bireysel düzlemde bu ikisi birbirine zıttır çünkü şüphelilik otoriteye duyulan güvene eklenmiş (duruma göre çeşitli boyutlarda olabilen) bir soru işaretini gerektirir; otoriteye duyulan güven ise kişisel şüpheliliğin kesintili ve kısmî de olsa sınırlandırılmasını gerektirir. Bütünleşme, doğrudan kanıtın, uzmanlığın tanıklığının dolayısıyla elde edilen kanıt aktarımının, bilimsel

sistematğin ve tüm bunlara dair epistemolojik sorgulamayı da içeren dünya görüşünün katmanlarının ilişkisel değerlendirilmesiyle gerçekleşebilir (Dolayısıyla, bu sistematik bütünleşmeye dair kesin bir formül bulunmamaktadır). Komplocu düşünüş tazında ise şüphecilik ile otorite dengesi genellikle bozulmuş, otorite sırf otorite olmak bakımından hedef tahtasına oturtulmuş ve/veya şüpheciliğin ajitatif şekilde ele alınması dogmatik bir içeriğe zemin hazırlamıştır.

Kaynakça

- Baker, M. (2016). 1,500 scientists lift the lid on reproducibility. *Nature*, 533(7604), 452–454.
- Cassam, Q. (2019). What are conspiracy theories? *iai news*. Erişim tarihi: 18.11.2021, <https://iai.tv/articles/how-do-conspiracy-theories-come-about-auid-1235>
- CERN. (2022). LHCb discovers three new exotic particles. *CERN news*. Erişim tarihi: 3.9.2022. <https://home.cern/news/news/physics/lhcb-discovers-three-new-exotic-particles>
- deHaven-Smith, L. (2013). *Conspiracy Theory in America*. Austin: University of Texas Press.
- Dentith, M. (2014). *The Philosophy of Conspiracy Theories*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Eaglestone, R., Press, O. U. (2004). *The Holocaust and the Postmodern*. Oxford: Oxford University Press.
- Findl, J., Suárez, J. (2021). Descriptive understanding and prediction in COVID-19 modelling. *History and Philosophy of the Life Sciences*, 43(4), 107.
- Gemenis, K. (2021), Explaining Conspiracy Beliefs and Scepticism around the COVID-19 Pandemic. *Swiss Political Science Review*, 27, 229-242.
- Ginoux, J.-M., Gerini, C. (2013). *Henri Poincaré*. Singapur: World Scientific.
- Goldberg, S. C. (2021). What epistemologists of testimony should learn from philosophers of science. *Synthese*, 199, 12541–12559.
- Goldman, A., O'Connor, C. (2021). Social epistemology. E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Bahar 2002). Erişim tarihi: 20.11.2021, <https://plato.stanford.edu/entries/epistemology-social/>

- Hacking, I. (1975). *The Emergence of Probability*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harambam, J. (2020, Haziran). Why we should not treat all conspiracy theories the same. *The Conversation*. Erişim tarihi: 14.11.2021, <https://theconversation.com/why-we-should-not-treat-all-conspiracy-theories-the-same-140022>
- Hey, T., Tansley, S., Tolle, K. M. (2009). Jim Gray on eScience: a transformed scientific method. *The Fourth Paradigm*.
- Hornsey, M.J., Edwards, M., Lobera, J., Díaz-Catalán, C. Barlow, F.K. (2021), Resolving the small-pockets problem helps clarify the role of education and political ideology in shaping vaccine scepticism. *British Journal of Psychology*, 112, 992-1011.
- Horrock, N. M. (1977, 2 Ağustos). Private institutions used in cal effort to control behavior. *The New York Times*. Erişim tarihi: 5.9.2022, <https://www.nytimes.com/1977/08/02/archives/private-institutions-used-in-cia-effort-to-control-behavior-25year.html>
- Kuhn, T. S. (2012). *The Structure of Scientific Revolutions* (4. baskı). Chicago: University of Chicago Press.
- Leman, P., Cinnirella, M. (2013). Beliefs in conspiracy theories and the need for cognitive closure. *Frontiers in Psychology*, 4, 378.
- Leonard, N. (2021). Epistemological problems of testimony. E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Erişim tarihi: 16.11.2021, <https://plato.stanford.edu/entries/testimony-episprob/>
- Levy, N. (2022). Do your own research! *Synthese*, 200, 356. <https://doi.org/10.1007/s11229-022-03793-w>
- Massimi, M., Bhimji, W. (2015). Computer simulations and experiments: The case of the Higgs boson. *Studies in History and Philosophy of Science Part B: Studies in History and Philosophy of Modern Physics*, 51, 71–81.
- May, R. M. (2011). Science as organized scepticism. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 369(1956), 4685-4689.

- McHenry, L., Khoshnood, M. (2014). Blood money: Bayer's inventory of HIV-contaminated blood products and third world hemophiliacs. *Accountability in Research*, 21(6), 389–400.
- Millson, J. (2020). Conspiracy theories. *1000 Word Philosophy*. Erişim tarihi: 12.11.2021, <https://1000wordphilosophy.com/2020/12/17/conspiracy-theories>
- Napolitano, M. G., Reuter, K. (2021). What is a conspiracy theory? *Erkenntnis*, 1-28.
- Neurath, O. (1983). *Philosophical Papers 1913-1946*. Dordrecht: Reidel.
- Pigden, C. (2017). Are conspiracy theories epistemically vicious? K. Lippert-Rasmussen, K. Brownlee ve D. Coady (Ed.), *A companion to applied philosophy* (s. 120–132) içerisinde. Hoboken: Wiley.
- Popper, K. (1959). *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson.
- Sagan, C. (2003). *Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Santer, M. (2009). Richard Bradley: A unified, living agent theory of the cause of infectious diseases of plants, animals, and humans in the first decades of the 18th century. *Perspectives in Biology and Medicine*, 52(4), 566-578.
- Shackle, S. (2021, 8 Nisan). Among the Covid sceptics: 'We are being manipulated, without a shadow of a doubt'. *The Guardian*. Erişim tarihi: 6.9.2022, <https://www.theguardian.com/news/2021/apr/08/among-covid-sceptics-we-are-being-manipulated-anti-lockdown>
- Teufel, M., Schweda A., Kohler, H., Musche, V., Fink, M., Weismüller, B., Moradian, S., Skoda, E., Bäuerle, A. (2021) Corona doubt and scepticism: repression and denial as psychological defence mechanisms to process distress?, *Journal of Public Health*, 43(3), 520–522,
- Uscinski, J. E., Enders, A. M., Klofstad, C., Seelig, M., Funchion, J., Everett, C., ... Murthi, M. (2020). Why do people believe COVID-19 conspiracy theories? *Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 1(3), 1-12.
- Watkins, J. W. N. (2014). *Science and Scepticism*. Princeton: Princeton University Press.

Summary

In this paper, social epistemological basis of conspiracy theories is addressed in relation with scepticism and the notion of scientific authority. Tensions between conspiracy theories and the notion of scientific authority are dealt with in order to contribute to rebuilding a healthier epistemic connection between methodological scepticism, scientific research, and epistemic authorities. Since the beginning of COVID-19, questioning of scientific results has expanded to the research on coronavirus and related practices. Conspiracy theories emerge within epistemological gaps that are inevitably appearing due to science being a human activity. In this context, analysing the factors of scepticism and questioning authorities that lead could lead people to believe in conspiracy theories is essential. In the paper, the relevant problem is discussed from the perspective of social epistemology. Constructive (methodological) scepticism which supports scientific thought should be distinguished from the general sceptic approach which could even render any kind of knowing impossible. The sceptical epistemological basis of science is closely connected with it being an open process that has changed through history. On the other hand, the relationship between conspiracy theories and scepticism is considered in its multiple dimensions. Most of the conspiracy theories are in fact not positively sceptical since they easily shift to an epistemic area of an alternative dogmatic discourse. The assumptions which are labelled as conspiracy theories should also be dealt with based on constructive scepticism. In this regard, the non-scientific way of thinking that lies behind many conspiracy theories is to be dealt with regardless of the contents of the main assumption. To offer an analysis that differentiates the ways of conspiracist thinking from the contents of conspiracy theories, four examples of conspiracy theories that vary from mild scepticism focusing on a singular assumption to sophisticated (and mostly non-naturalistic) discourses are investigated. Lastly, the paper emphasizes that scientific authorities have an instrumental role and that therefore they cannot be bypassed. On this basis, philosophical problems of the notion of epistemic authority will be addressed. With the emergence of modern science, the foundations of epistemic authority have shifted from the scholastic toward evidence-based way of thinking. Evidence-based way of thinking in science relies on the individual. Whereas the role of epistemic authority in science is based on its network structure that creates a dense accumulation of knowledge, which transcends the limits of the individual. The role of epistemic authorities in science should not be disregarded, as they have a vital instrumental function. Despite this, the explanations that seem to be unlikely to be vindicated should be taken into scientific consideration, regardless of who offers them. This is because of the necessity of avoiding a monist approach towards the outcome of science, as scientific development requires a plurality of opinions and a rich discussion of ideas.